

II. Analiza materiału antroponimicznego

1. Sposoby identyfikowania mężczyzn w metrykach kościelnych

Materiał będący przedmiotem analizy pochodzi z jednolitego, kancelaryjnego źródła, w którym nazwisko funkcjonowało jako identyfikator osoby na zasadzie prawa zwyczajowego¹²⁵. Analiza wykazała, że sposoby identyfikacji ludzi były uzależnione nie tylko od aktualnych potrzeb lecz również w pewnym stopniu od pisarza spisującego dany dokument, od stopnia znajomości osoby identyfikowanej. Źródła przynoszą dowody na istnienie świadomości dokładnej identyfikacji, mimo że nie zawsze jest ona poświadczona, np.: *laboriosum Simonem protune Aurigam Civittis eius cognomen ignorat* 1755; *Andreas Braxator cognomen ignotorum* 1796. *Annam Petronellam Mariannae ignoto cognomine* 1796; *Martinus eius cognomen ignoratus* 1796.

Okres, z którego pochodzą badane nazwy osobowe, to czas kształtowania się wzorców określania ludzi. Proces długotrwały i społecznie zróżnicowany. Zapiski oddają różnorodne wahania form identyfikacji występujące w ówczesnej rzeczywistości. Powstanie i stabilizacja nazwiska zwyczajowego uwarunkowane były względami demograficzno-ekonomicznymi, ustrojowo-prawnymi i społecznymi.

Osoby rejestrowane w dokumentach to reprezentanci różnych warst społecznych. Wynotowani są tu zarówno prawni obywatele miasta, jak i mieszkańcy okolicznych wsi, których identyfikowano poprzez formułę lokalizacyjną, np.: *Valentini de Garbus* 1578 (: n. m. *Garbuss* ob. *Garbary* dawn. przedmieście rzemieślnicze Poznania); *Domini Jacobi Aurificis de Waliszewia* 1605 (: n. m. *Chwaliszewo* ob. *Waliszewo* dawn. przedmieście Poznania), oraz nowi przybysze, np.: *Gregory et Magdalena Parentum Advenarum* 1696; *Jan advena* z Czech 1761; *mort: Nicolaus Rządowski advena hic Varsau* 1797.

¹²⁵ Por. S. Grzybowski, *Nazwisko i jego stałość jako elementy identyfikacji osoby w dawnym prawie polskim*, „Onomastica” III, s. 485-514.

1.1. Oznaczenia poimienne analityczne¹²⁶:

a) Analityczne formy odmiejscowe, utworzone przez dodanie do imienia lokatywnej konstrukcji przyimkowej, wskazującej na pochodzenie, np.: *Maci Kacki ze Wsi z pod Kostrzyna zmarł tu* 1788; *Andream adolescentem Secta Arianorum de Ostrorog* 1613; *Lucas Jacoby ex villa Gluszina* 1597; *Nicolai de villa kobelepole* 1605; *Fmti: Matthia de vila Zegrze* 1632;

b) Analityczne formy odmiejscowe związane z toponimią miejską wskazujące na miejsce stałego pobytu lub na miejsce zamieszkania albo stałego przebywania na terenie miasta lub jego dzielnicy, np.: *Andreas de monte muschea* 1593 (*de monte muschea* : z *Muszej Góry*); *Mathei aulicis de sub monticulo* 1613 (*de sub monticulo* : z *Podgórcza*); *Dni: Jacobi Aurificis de Waliszewia coniunx* 1605; *Christophori Z Garbuza* 1630; *Matias s piachow* 1594; *petri Sub monticulo* 1579; *copulatorum Andreas de Suburbio Regina de Civitate* 1577 (*de Suburbio* : z *przedmieścia*); *Stanislai et Regina ex platea Serrifabrorum* 1587 (*ex platea Serrifabrorum* : z *ulicy Ślusarskiej*); *Andreas et Agnes in platea Bedelica* 1587 (*in platea Bedelica* : na *ulicy Kościelnej*); *Joannis et Regina de platea aquatica* 1597 (*de platea aquatica* : z *ulicy Wodnej*); *Joannis et Annae de platea psia dicta* 1635. Często tej formie towarzyszyła dodatkowa informacja wskazująca na wykonywany zawód, np.: *Andrea piscatoris za Dominicany* 1623; *Joannis Musici zbud sledziowych* 1599; *Marcin Woznica z poczty* 1764. Zadarzały się zapisy, w których pominięto imię, np.: *pellionis Sub moniticulo* 1583. W zebranych materiałach określenia tworzone za pomocą polskiego z, łacińskich: *ab, de, ex, a* i niemieckiego *von* należą do bardzo częstych. Ich obecność można tłumaczyć wpływem obowiązującej kancelistów łaciny.

c) Analityczne formy relacyjne wskazujące na stopień pokrewieństwa, zależność dziecko : ojciec; dziecko : rodzice. Można tu wyróżnić analityczne formy *patronimiczne* oraz *matronimiczne*, w skład którego wchodzi imię chrzestne identyfikowanej osoby z dopełniaczową formą miana ojca lub matki oraz nazwa stopnia pokrewieństwa wyrażona określeniem: syn (łac. *filius*) np.: *Jakub Synaczek P: Braxatorowicza (...)* *Ignacy Synaczek P: Eyzelta* 1749; *Synaczek P: Fochta Szewca* 1755; *Xawery Synaczek P: Freja Malarza* 1750; *Xawery*

¹²⁶ Pomijam tu przykłady odnoszące się do sposobów identyfikowania kobiet, które zostały szczegółowo omówione w osobnym podrozdziale.

Synaczek JP: Hebdmana 1757; Jozef dziecko lat 3. oyca Jozefa Herliczky zolnierza 1772; Synaczek P: Jagielskiego 1747.

d) Analityczne formy nazewnicze wskazujące inne powiązania (zasygnalizowane rzeczownikami: *zięć, szwagier, siostra, niewiastka, niewiasta* i ich łacińskimi odpowiednikami), np.: *Virgine Regina Soror Seraphini uxoris Sartoris in platea Bedelica 1592; virgo Elizabeth Soror Magdalenae Mindaczka 1592; Bartholomaei Knychala sartoris et Anna uxoris eius Patrini Andreas Knichala frater eius 1593; Nobilis virgo Ewa Soror uxoris Generosi Domini Luca Opalinski 1606; Heduigis soror matris huius pueri 1636; Honesta Lucia Valentinowiczewa Spectabilis Domini Caroli Janety soror germana 1651.*

1.2. Oznaczenia poimienne syntetyczne

Nazwy sekundarne powstały w wyniku derywacji sufiksальной, derywacji wstecznej oraz konwersji. W obrębie nazwisk sekundarnych, utworzonych przez sufiksację, przyjąłem podział strukturalny. Nazwiska zostały pogrupowane w kilkunastu podtypach słowotwórczych.

1.2.1. Przyrostek *-ski* i jego pochodne

Antroponimiczną funkcją sufiksu *-ski* było pierwotnie tworzenie osobowych nazw odmiejscowych o charakterystyce przymiotnikowej, ale w późniejszej dobie staropolskiej urabiał także nieliczne formacje od imion i innych nazw osobowych. W dobie średniopolskiej liczba ta wyraźnie wzrosła.

Występowanie nazwisk zakończonych sufiksem *-ski* i wariantów ściśle łączy się z procesem nazwiskotwórczym, jakim jest nobilitacja nazwisk. Jak zauważa J.S. Bystroń *nazwisko na -ski ustala się w Polsce jako par excellence „polskie” lub „szlacheckie”; staje się tytułem dumy dla tych, którzy je noszą, a celem pożądań dla innych (...) wielka była moc atrakcyjna tego typu nazwisk, skoro już w XCI w. spatykamy starą szlachtę, która nie waha się nazwisko swa zaopatrzyć końcówką -ski, skoro następnie szerokie masy mieszczaństwa, a potem włościan przyozdabiają swe nazwiska tą uprzywilejowaną końcówką (...)*¹²⁷.

¹²⁷ J. S. Bystroń, *Nazwiska polskie*, Warszawa 1993, s. 95.

Nazwiska na *-ski* były wówczas modne i były szansą na społeczną nobilitację dla osób noszących anzwiska nieszlacheckie. Przyczyny pozajęzykowe – kulturowe – spowodowały, że nazwiska odmiejscowe stały się typowymi dla warstwy szlacheckiej, natomiast nazwiska przezwiskowe – typowymi dla mieszczan i chłopów.

W analizowanym materiale przyrostek *-ski* i jego warianty rozszerzone charakteryzują się wysoką frekwencją. Ilość ta – oraz sporo form obocznych – świadczy, że jest to najbardziej produktywny formant nazwiskotwórczy na badanym terenie.

W zależności od podstawy motywującej typ nazwisk na *-ski* (i warianty) wyróżniam formacje, których podstawą jest 1) nazwa miejscowa, 2) nazwa osobowa, 3) apelatyw.

1. Nazwiska odmiejscowe. Większość przykładów pochodzi od nazwy miejscowej z terenu Wielkopolski. Tylko w dwóch przypadkach nazwy zakończone na *-ski* są wyraźnie poświadczone w pierwotnej funkcji dzierżawczej: *Magnifici Christophori a Tuczno Tuczynski Castellani Posnaniensis* 1649; *Andream Makowski de Makowo* 1716. Formant *-ski* utworzył od nazw miejscowych 1207 form (przy czym niektóre z nich mają formy oboczne), np.: *Abrahamowski* (Wlkp), *Adamczewski* (Wlkp), *Adamowski* (Wlkp), *Adamski* (Wlkp), *Andrzejewski* (Wlkp), *Arciszewski*, *Arczewski*, *Audeliński*, *Babecki*, *Babimojski* (Wlkp), *Baczyński*, *Bagiński* (Wlkp), *Bagniński* (Wlkp), *Barański*, *Barszczewski*, *Bartodziejski* (Wlkp), *Białobłocki* (Wlkp), *Czarnkowski* (Wlkp), *Czechowski* (Wlkp), *Czołowski* (Wlkp), *Dachowski* (Wlkp), *Dalewski* (Wlkp), *Fałęcki*, *Florkowski*, *Gacki* (Wlkp), *Gadomski*, *Gajkowski* (Wlkp), *Jarecki*, *Jaworski* (Wlkp), *Kamiński*||*Kamiński*, *Kaniecki* (Wlkp), *Kędziński* (Wlkp), *Laskowski* (Wlkp), *Lasocki* (Wlkp), *Ławnicki* (Wlkp), *Łaziewski* (Wlkp), *Malinowski* (Wlkp), *Maliński* (Wlkp), *Okrąglicki* (Wlkp), *Olbiński* (Wlkp), *Paczyński* (Wlkp), *Pawłowski* (Wlkp), *Rajski* (Wlkp), *Raszewski* (Wlkp), *Samsonowski*, *Sankowski*, *Siostrzeński* (Wlkp), *Talarowski*, *Tański*, *Tobolewski* (Wlkp), *Wardęski* (Wlkp), *Warszawski*, *Zawodzyński* (Wlkp), *Zbijewski* (Wlkp), *Żydowski* (Wlkp), *Żytowiecki* (Wlkp).

2. Nazwiska od nazw osobowych tworzą zbiór 179 nazw, np.: *Abrzykowski*, *Audowski*, *Bartuchowski*, *Baryczkowski*, *Batkowski*, *Bawolski*, *Berłowski*, *Bijewski*, *Brykczyński*, *Bulikowski*, *Brudziński*, *Cętkowski*, *Chmielarski*, *Chrapczyński*, *Chrościelewski*, *Chwastowski*, *Czajczyński*, *Czedrowski*, *Czekajski*, *Czekalski*, *Dajewski*, *Danielski*, *Dądalski*, *Dekowski*, *Depczyński*, *Derdowski*,

Domagalski, Domalski, Donajski, Drabiński, Dybalski, Dydakowski, Dyliński, Dzierzewski, Dziubanowski, Dźwigalski, Klęczkowski, Klinowski, Kretkowski, Krupkowski, Krzywoszański, Librykowski, Maliszewski, Maszelski, Mendykowski, Miarczyński, Niedbalski, Nielubiński, Padziński, Paluchowski, Prziórczyński, Przybylski, Patszyński, Sochalski, Stacherski, Szkudlarski, Szperkowski, Trelczyński, Twardziszewski, Tyglewski, Ulewski, Zmyłowski, Zywertowski, Żylski.

3. Nazwiska od apelatywów (28 nazw): *Dziewierski, Hojski, Knoblewski, Mędlewski, Mędliński, Mioduński, Nierubski, Okupiński, Piperski, Podberski, Pukielkiński, Pukliński, Rektorski, Sekudlarski, Skotlewski, Smaszczewski, Studniarski, Stybulski, Szamański, Szydziński, Topiński, Wcibiszewski, Winarowski, Włodarski, Wykowski, Zatwardzielski, Zgrzebski, Zielski.*

Robudowaną formę sufiksu – *-ar(ow)ski* – reprezentuje nazwa *Ignarowski*, dla której znalazłam jedynie podstawę *Ignacy*. W materiale poznańskim wystąpiło też kilka nazw z sufiksem *-(ow)ski* poprzedzonym interfiksem *-k-*, np.: *Lanckowski, Poczałkowski*, oraz *-l-* *Skotlewski*.

Najczęściej podstawę motywacyjną tych nazw stanowi nazwa miejscowa, a w dalszej kolejności nazwa osobowa i kilkakrotnie apelatyw.

1.2.2. Przyrostki z komponentem *-c(z)-*

Formanty z komponentem *-c(z)* tworzą w zebranych materiale liczną grupę (929 nazw). Przyrostek *-acz* należy we współczesnej antroponimii do częstych¹²⁸. W historycznym materiale poznańskim nie należy on do licznie reprezentowanych (4 nazwy): *Depacz, Kopacz, Lochacz, Żuwacz*. Do najliczniejszych formacji nazwiskowych z komponentem *-c(z)* należą formacje patronimiczne na *-ic(z)* (48 nazwy), np.: *Adamicz, Akwicz, Brzeźnicz, Bukwicz, Chudzić, Czapilcz, Dąbrowicz, Domagalicz, Drewicz, Gajewicz, Gębicz, Głębicz, Gościejewicz, Groblicz, Kamicz, Koźlic, Kuklic(z), Lubicz, Murawicz, Orlic, Okulicz, Stajnicz, Szuflic, Wielkogłowicz, Wierzbicz, Wojnicz, Wolnicz, Zachwicz, Zaszkwicz; -yc* (5 nazw): *Chorażyc, Dobrzyć, Drużyc, Gorzyc, Różyc*.

Najliczniej reprezentowany jest formant pierwotnie patronimiczny *-c-* *-owic(z)* oraz *-ewic(z)*. Sufiks ten regularnie tworzy nazwy osobowe od podstaw

¹²⁸ B. Kreja, *Słowotwórstwo polskich nazwisk. Struktury sufiksalne*, Kraków 2001, s. 25.

onomastycznych oraz apelatywnych. Sufiks *-ewic(z)* pojawia się w 331 nazwach osobowych, np.: *Aleszewicz, Alewicz, Ambrożkiewicz, Barszczewicz, Bolkiewicz, Boruszewicz, Botkiewicz, Brelewicz, Browiarzewicz, Bruszewicz, Budnikiewicz, Budzyniewicz, Bugajewicz, Bujakiewicz, Byszewicz, Chmielewicz, Chodzieżewicz, Chrapkiewicz, Chrościewicz, Chudzewicz, Cichoszewicz, Cieślewicz, Czeszewicz, Czeszkiewicz, Czyżewicz, danielewicz, Daniszewicz, Dankiewicz, Domagalewicz, Dorajewicz, Drązkiewicz, Dudkiewicz, Frankiewicz, Furmaniewicz, Furmankiewicz, Galewicz, Gawarewicz, Gębiczewicz, Gostyniewicz, Gościejewicz, Hakiewicz, Hanclewicz, Hulewicz, Jaksiewicz, Januszewicz, Jaroniewicz, Kachelkiewicz, Kałużewicz, Laskiewicz, Leszczyniewicz, Lichwiarzewicz, Lochaczewicz, Łaskiewicz, Łukaszewicz, Magnuszewicz, Makiewicz, Niwczewicz, Niziołkiewicz, Obarewicz, Obruszkiewicz, Ogórkiewicz, Pająkiewicz, Paniewicz, Pierzchlewicz, Rudkiewicz, Rusiewicz, Rychlewicz, Setkiewicz, Sędkiewicz, Skaradkiewicz, Szelążkiewicz, Śmiglewicz, Tabaczkiewicz, Talarkiewicz, Wiewiórkiewicz, Winiarzewicz, Zdzierkiewicz, Złotnikiewicz, Żaczkiewicz, Żołądkiewicz.*

Sufiks *-owic(z)* występuje w 311 nazwiskach, m.in.: *Abrahamowicz, Adamkowicz, Adamowicz, Adrianowicz, Albrechtowicz, Aleksandrowicz, Ambrowicz, Arasiomowicz, Augustynowicz, Balcerowicz, Barankowicz, Baranowicz, Bąkowicz, Berłowicz, Białkowicz, Biskontowicz, Bizunowicz, Bolechowicz, Borkowicz, Brzuszkowicz, Budnikowicz, Budowicz, Byczkowicz, Cembrwoicz, Chodakowicz, Chodorowicz, Chwalikowicz, Cyganowicz, Cyprianowicz, Czapnikowicz, Danielowicz, Derpowicz, Dymitrowicz, Ernestoficz, Federowicz, Gawłowicz, Gniewkowicz, Hudzianowicz, Idźkowicz, Iwanowicz, Jabłonowicz, Jakubowicz, Janowicz, Jeżykowicz, Jędrzejowicz, Joachimowicz, Józefkowicz, Józefowicz, Kantorowicz, Ksprowicz, Krzysztofowicz, Kubowicz, Lampartowicz, Lazarowicz, Maksymowicz, Malchrowicz, Markowicz, Niedziałkowicz, Nochowicz, Obiegłowicz, Ogrodowicz, Pachowicz, Pawełkowicz, Piotrowicz, Romanowicz, Rudowicz, Sambrowicz, Sarnowicz, Stefanowicz, Szubertowicz, Talarowicz, Teodorowicz, Walentynowicz, Wawrzynkowicz, Zygmuntowicz, Żydowicz.*

Jak dowodzą wymienione przykłady, przyrostki z podstawowym *-c-*, łączyły się zarówno z podstawami apelatywnymi, jak i onomastycznymi. Dla wielu derywatów, znajdujemy w materiale poznańskim podstawowe, niederywowane formy, co potwierdza jego prymarną funkcję patronimiczną. Sufiks *-owic(z)* łączył się najczęściej z imionami, pełniąc funkcję zdrabniająca lub charakteryzującą.

1.2.3. Przyrostki z komponentem *-k-*

Formanty z komponentem *-k-* tworzą w zebranych materiale grupę 428 nazw. Obok produktywnych *-ik, -yk, -ak, -ek, -ka* są takie, które tworzą antroponimy rzadko a nawet sporadycznie *-ko*, np. *Idźko, Mułko, Ryśko* (motywacja morfologiczna została uzanana w tych przypadkach za drugorzędną), *-uk*, np.: *Hańczuk, Hejduk*.

W niemal wszystkich dotychczasowych opracowaniach antroponimii polskiej podkreślany jest patronimiczny charakter przyrostków z komponentem *-k-*. W poznańskich księgach metrykalnych często obserwujemy przykłady nazwisk wskazujące na ich patronimiczność, obok nazwisk, które tej funkcji już nie pełnią, są natomiast przejawem strukturalnej produktywności tych formantów. Z antroponimami należącymi do tej grupy wiążą się trudności związane z możliwą podwójną interpretacją.

Sufiks *-ak*

Przyrostkowi *-ak* językoznawcy przypisują wiele funkcji. Według W. Taszyckiego tworzy on w antroponimii deminutywa¹²⁹, a zdaniem M. Malec¹³⁰, morfologizuje skrócenia od imion dwuczłonowych. Inni podkreślają jego funkcję patronimiczną¹³¹. Sufiks ten jest dodatkowo uznawany za typowo północnopolski, charakterystyczny dla Wielkopolski. Materiał poznański pozwala wskazać nazwiska z tym formantem utworzone od:

- 1) nazw osobowych, np.: *Antoniak, Bułak, Faffak, Frąsiak, Krzęciak, Małachowszczak, Mazańczak, Mullak, Paluszczyk, Rębczak, Sarbak, Wolniak, Zembak*;
- 2) od apelatywów¹³², np.: *Działak, Dopoludniak*.

Rozbudowany sufiks *-(ow)'ak* posłużył kreacji trzech nazwisk: *Grześkowiak, Witkowiak, Wojtkowiak*. W sumie omówiony formant utworzył 40 nazw od różnych podstaw.

Sufiks *-ek*

¹²⁹ W. Taszycki, *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*, Kraków 1924, s. 86.

¹³⁰ M. Malec, *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*, Wrocław 1982, s. 107.

¹³¹ Por. H. Borek, *Nazwiska...*, *op.cit.*, s. 63

Formant *-ek* tworzy w antroponimii zdrobnienia oraz patronimika. Według W. Pomianowskiej występuje przede wszystkim w Wielkopolsce, na Kujawach, na Pomorzu i ziemi chełmińskiej, dobrzyńskiej oraz na Mazowszu¹³³.

W materiale poznańskim formant *-ek* i *'-ek* tworzy nazwiska od podstaw onomastycznych oraz apelatywnych (139 nazw), m.in.: *Adamek, Balcerek, Baranek, Barłożek, Bartoszek, Bazanek, Bączek, Bilek, Błażejek, Bocianek, Brąberek, Budniczek, Byczek, Chłopek, Chrapek, Cyganek, Czarnek, Dolasek, Dyczek, Dziadek, Endzlek, Fibek, Foltynek, Frączek, Furmanek, Gawronek, Gęczonek, Gogolek, Gotschalek, Grądek, Jaczek, Józefek, Kaczmarek, Kapinosek, Klauszek, Karaszek, Kijaczek, Kilianek, Kołaczek, Komorek, Kościółek, Kothek, Kozek, Koziółek, Koziółek, Kretek, Kręciek, Kroczonek, Krostek, Kruszek, Krutek, Kucharek, Kurek, Laczek, Lelek, Lewek, Libek, Lisek, Ławniczek, Majerek, Masłeczek, Mazanek, Mazurek, Mielc(z)arek, Mierek, Morzątek, Mydłeczek, Nabrzuszek, Nożowniczek, Obuszek, Okonek, Paluszek, Paneczek, Panek, Pasamonnicek, Pasternaczek, Paśniczek, Pawełek, Pędziszek, Pilarek, Pisarek, Piskorek, Pizdek, Pobudek, Polaczek, Postrzygaczek, Powroźniczek, Pryczek, Razolek, Robaczek, Robaszek, Rosolek, Rozumek, Rudek, Rusek, Rzeźniczek, Sądziek, Siwek, Siwoszek, Skopek, Smoczeczek, Sokołek, Spryszek, Standerek, Stefanek, Stenderek, Stojek, Stolarek, Strus(i)ek, Sucharek, Swotek, Szafranek, Szelązek, Szymanek, Śmieszek, Świątek, Toczek, Uciniec, Urbanek, Węgorzek, Węgrzynek, Wieprzek, Wilczoszek, Wytrząsek, Zaborek, Zdzimirek, Złotniczek, Żydek.*

Sufiks *-ik||-yk*

Formant *-ik||-yk* (120 nazw) pełnił pierwotnie funkcję patronimiczną. W zebranych materiałach łączy się z podstawami o charakterze zarówno onomastycznym jak i apelatywnym, np.: *Banasik, Bialik, Białasik, Bielik, Bogaczyk, Bogusik, Bukowczyk, Chudzik, Drabik, Drukarczyk, Duszyk, Gajdzik, Gieczyk, Głowik, Hanusik, Kęsik, Kielbasik, Koralić, Kulaczek, Kumelczyk, Lenarcik, Mięsik, Opaśnik, Poprawik, Rocholik, Rymarczyk, S(z)ablik, Szczepanik, Waclawik, Wolnik, Zygmundzik.*

Mniej liczny sufix *-(cz)yk* utworzył 35 nazw, np.: *Abrahamczyk, Bugajczyk, Ciesielczyk, Dąbrowczyk, Domagalczyk, Gawrończyk, Goździarczyk, Kazimierczyk, Kępczyk, Konarczyk, Kowalczyk, Kuśnierczyk, Malarczyk, Naziemczyk.*

¹³² Ta grupa nazw może charakteryzować się dowolną motywacją.

¹³³ W. Pomianowska, *Formacje z historycznym elementem -k- w gwarach polskich*, „Poradnik Językowy” 1956, 6, s. 277.

Rzadki formant *-uk* występuje jedynie w trzech nazwach: *Heiduk*, *Majuk(a)* oraz *Hanczuk*.

Sufiks *-(cz)ak* utworzył dwie nazwy: *Piotroszczak*, *Welaszczak*. Odnotowałam też jeden przykład z sufiksem *-anka*: *Mathias Łacinianka*, oraz *-ok(a)*: *Wazok(a)*.

1.2.4 Przyrostki z komponentem *-l-||-l-*

Zdaniem S. Gali¹³⁴, formanty z komponentem *-l-||-l-* pełniły funkcję ekspresywną (53 nazwy). W zebranych materiale utworzyły one nieliczny zbiór antroponimów, głównie od podstaw apelatywnych, czasownikowych. Najbardziej produktywny sufiks *-ała* derywował 20 nazw: *Czekała*, *Dobiegała*, *Domagała*, *Drzemała*, *Gruchała*, *Knichała*, *Obrąbała*, *Pierzchała*, *Podobała*, *Puchała*, *Rogała*, *Ruchała*, *Skrobała*, *Smarkała*, *Stragała*, *Strugała*, *Ściskała*, *Wartała*, *Wąchała*, *Zdybała*.

Mniej liczne są poświadczenia nazw z sufiksami:

-al: *Szumal*;

-ala: *Kosmala*, *Kotala*;

-ał: *Brachał*, *Musiał*, *Wrzał*;

-el/eł: *Jankiel*, *Kosiel*, *Kruszel*, *Leszel*, *Papel*, *Rochel*, *Rudel*, *Sądel*, *Tramel*,
Jagiel;

-ło: *Wcisło*, *Wlekło*;

-dło: *Wosidło*;

-ula: *Kotula*.

1.2.5. Przyrostki z komponentem *-n-*, *-ń-*

Formacje z komponentem *-n-*, *-ń-* w części sufiksальной należą do mniej licznych (35 nazw) wśród nazwisk mieszkańców parafii św. Marii Magdaleny. O silnym nacechowaniu stylistyczno-semantycznym antroponimów z tego typu formantami pisała m.in. G. Surma¹³⁵. Nazwiska z tym komponentem zostały utworzone zostały głównie od podstaw imiennych oraz apelatywnych. Udział poszczególnych sufiksów przedstawia się następująco:

¹³⁴ S. Gala, *Polskie nazwy osobowe z podstawowym -l-/-l- w części sufiksальной*, Łódź 1985, s. 419.

¹³⁵ G. Surma, *Nazwy osobowe w Opoczyńskim*, Gdańsk 1991, s. 136.

-an (13 nazw): *Bielan, Ceran, Hogan, Malczan, Michalan, Mikan, Mołczan, Muczan, Narwan, Sarbian, Sytan, Trychan, Wacan,*

-on//oń (3): *Bystoń, Cichoń, Gorgon||Gorgoń*

1.2.6. Przyrostki z komponentem *-s-/-sz-,-ś-*

Odnotowałam nazwiska z sufiksami: *-as(z)* (8 nazw): *Drybas, Galas, Gargas, Kocias, Mrugas, Patalas, Piotras, Wyrwas, -us(z)* (17 nazw), np.: *Cienkus, Cyrulikus, Debellus, Frycius, Hantusz, Janeciusz, Króliciusz, Lebiusz, Mączarus, Pawelciusz, Sokolanus, Szoldrus, Tralus, -osz: Długosz, Szyplosz, Wielgosz, Wilkosz, -osza: Rykosza, is(z): Dorobisz, Garnisz, Kupisz, Kwiecisz, Szumisz, Wymielisz.*

1.2.7. Przyrostki z komponentem *-ch-*

Nazwy osobowe utworzone za pomocą sufiksów z podstawowym *-ch-* mają charakter ekspresywny¹³⁶. W materiale poznańskim odnotowałam 19 nazwisk (głównie odapelatywne) z sufiksami: *-och* (10 nazw), m.in. – *Cieptoch, Dobroch, Hendroch, Kadoch, Magoch, Skrzydloch, Wilzoch, -ach* (4 nazwy) – *Bombach, Borbach, Nieznach, Salwach, -ich* (3 nazwy) – *Kupich, Ulich, Walich, -uch* (2 nazwy) – *Cieluch, Hlac(z)uch.*

1.2.8. Przyrostki z komponentem *-r-*

Wedłu S. Rosponda¹³⁷, formanty z elementem *-r-* nie są produktywne, a ich pochodzenie nie zawsze jest jednoznaczne. Przyrostek *-arz* jest charakterystyczny dla nazw zawodów i trudno określić jego funkcję antroponimiczną. W badanym materiale za podstawę posłużyły apalatywy, w tym 5 z sufiksem *-arz*, tj. *Drwiarz, Gębarz, Laudarz, Notarz, Robotarz* oraz 1 z sufiksem *-ura* tj. *Pigura.*

¹³⁶ P. Smoczyński, *Słowiańskie imiona pospolite i własne z podstawowym -ch- w części sufiksальной*, Łódź 1963, s. 62, 66, 81.

¹³⁷ S. Rospond, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Wrocław 1971, s. 195-196.

1.2.9. Przyrostki z komponentem *-t-*

Formacje z *-t-* w części sufiksальной, łącząc się z podstawami imiennymi, pełniły funkcję deminutywną, natomiast urabiane od rdzeni czasownikowych, określały człowieka od czynności dla niego szczególnie charakterystycznej¹³⁸. Przyrostki z tym komponentem są nielicznie poświadczone w poznańskich księgach metrykalnych. Są to: *-ita* (1 nazwa) – *Młodziejewita*¹³⁹, *-ut* (1 nazwa) – *Jaszczut*, *-ista* (3 nazwy) – *Galinista*, *Gratialista*, *Storczysta*.

1.2.10. Przyrostki z komponentem *-j-*

W badanym materiale wystąpiły tylko dwa formanty z elementem *-j-* tj. przyrostki *-aj*, *-ej*. Jak wykazali językoznawcy, formanty tego typu, tworzyły nazwy od różnych podstaw. W. Taszycki¹⁴⁰, wskazuje na ich łączliwość z imionami wynikającą z funkcji deminutywnej, a G. Surma¹⁴¹ – na ich łączliwość z apelatywami.

Ze źródeł poznańskich wynotowałam 5 nazw z sufiksem *-aj*: *Czekaj*, *Fulaj*, *Gładaj*, *Nawieraj*, *Uciekaj* oraz jedną nazwę z sufiksem *-ej* - *Barzej*.

1.2.11. Przyrostki z komponentem *-g-*

Nazwy osobowe z elementem *-g-* w części sufiksальной należą do niezwykle rzadkich. Łączą się z podstawami odimiennymi, z wyjątkiem przyrostków *-iga*, *-yga*, które urabiają nazwy osobowe o charakterze przezwiskowym od apelatywów¹⁴².

W księgach metrykalnych odnotowałam dwie nazwy tego typu: *Stanyga* oraz *Rabiega*.

1.2.12. Przyrostki z komponentem *-w-*

Przyrostek ten reprezentowany jest przez jeden przykład nazwiska: *Smurawa*, którego podstawę stanowi apelatyw *smura*, *szmur* 'mgła'.

¹³⁸ A. Siudut, *Nazwiska polskie z przyrostkiem -ut*, „Slavia Occidentalis” 1948, 19, s. 395.

¹³⁹ Antroponimy zakończone przyrostkiem *-ita* były produktywne m.in. w nazwach odmiejscowych i odetnicznych.

¹⁴⁰ W. Taszycki, *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*, Kraków 1924, s. 79.

¹⁴¹ G. Surma, *Nazwy osobowe...*, op. cit., s. 140.

¹⁴² M. Chłopicka, *Nazwy osobowe z sufiksami -iga, -yga*, „Zeszyty Naukowe” UJ Prace Językoznawcze 29, 1970, s. 123-133.

1.2.13. Przyrostki z komponentem *-d-*

Nazwiska z podstawowym segmentem *-d-* należą do bardzo rzadkich. W słowniku znalazły się dwa nazwiska o podstawie apelatywnej z sufiksami *-da* oraz *-uda*: *Suchorda, Matruda*.

1.3. Sposoby identyfikowania kobiet¹⁴³

W odróżnieniu od innych źródeł wykorzystywanych w badaniach nad antroponimią (np. ksiąg miejskich), metryki zawierają bardzo bogaty materiał odnoszący się do kobiet, co wynika m.in. z braku zaniżających tendencji podatkowych (widocznych np. w rejestrach podatkowych). Metryki powinny w myśl ustawodawstwa kościelnego obejmować wszystkich wiernych, a więc także kobiety. Zapisy w księgach pozostają w różnym stopniu zależności od wskazanych wcześniej wzorców.

Największą „swobodę” ujawniają w tym zakresie zapisy zgonów. Charakteryzował je szczególny typ „narracji”, która nie poddawała się rygorom szablonu: *pochowana iest Panna Stara na Imię Anna Xiędza Adamskiego Gospodyni 1743; zmarła Katarzyna uboga niewiasta 1744; pochowana iest na Imię Katarzyna zmarła w szpitalu 1744*.

Znaczną część oznaczeń feminatywnych stanowią same imiona. Liczbę tego rodzaju oznaczeń trzeba jednak interpretować w związku ze sposobem zapisu : *puer Joannes Mathia Serifabri Slothopolski et Margaretha 1582; baptisavi Simonem Joannis Brzeznicki et Marianna 1657*. Należy sądzić, że zapisy takie zawierają nazwiska jako określenia współmałżonków, co zaświadcza szyk. W innych zapisach użyto w tym celu liczby mnogiej: *baptisavi Mathiam Casimirum Honesti Casimiri et Apolonia Abrzykowskich 1751; baptisavi Rochum Josephum Famati Michaeli et Marianna Brykczynskich 1791*.

Poimienne oznaczenia feminatywne w prezentowanym materiale źródłowym dzielę na:

¹⁴³ Por. A. Kulupa, *Sposoby identyfikowania kobiet w poznańskich księgach etrykalnych*, [w:] *Miasto w perspektywie onomastyczno-historycznej*, s. 177-186, Poznań 2010.

1. ukształtowane w drodze derywacji słowotwórczej lub morfologicznej formacje syntetyczne;
2. oznaczenia analityczne, podlegające dalszym podziałom wewnętrznym.

Ad. 1. Do najbardziej produktywnych formantów kształtujących *maritonimica* syntetyczne¹⁴⁴ należą: *-owa* (-'ewa), *-ina* // *-yna*, *-ka*. Materiał pokazuje również użycie niemieckiego sufiksu *-in*. Używano go wymiennie z polskim sufiksem *-owa*, np.: *Ginterin* 1789 obok *Anna Christina Gintherowa* 1786; *Bajrin* 1770 obok *Baierowa* 1659.

Wybór odpowiedniego formantu zależał przede wszystkim od budowy morfologicznej podstawy [formy męskiej]. Formy z przyrostkiem *-owa* tworzono od odapelatywnych i patronimicznych nazwisk męskich zakończonych spółgłoską, rzadziej samogłoską. Sufiks *-ka* łączono z nazwami zakończonymi na spółgłoską, zaś formant *-ina*//*-yna* z podstawami zakończonymi na *-a*, *-o*. Zróżnicowanie formantów marytonimicznych w zależności od typu fleksyjno-słowotwórczego nazwiska męskiego wraz z wpływem czynników fonetycznych i pozajęzykowych prowadzi do wzajemnego mieszania się formantów.¹⁴⁵ W omawianym zbiorze nazwisk sporo jest oboczności świadczących o czysto mechanicznym ich użyciu¹⁴⁶, np.:

-owa // *-ka*, por. *Barbara Winklerowa* 1632 // *Barbara Winklerka* 1632;

-owa // *-ina*, por. *Carolina Natalowa* 1787 // *Carolina Natalina* 1789.

W przypadku oznaczeń feminatywnych motywowanych przez imię i nazwisko¹⁴⁷ męskie (o czym niżej), zauważa się pewną prawidłowość w formowaniu ciągu sufiksального *-owa* // *-ka*: *Redowa Zachariaszka* 1577 : *Zachariasz Redt* 1590; *Piotrowa Stoika* 1577 : *Petrus Stoi* 1578 itp.

Syntetyczne formacje marytonimiczne tworzone są w drodze derywacji sufiksальной od oznaczeń osobowych mężów, to jest ich:

a) imion chrzestnych (w formie podstawowej i hipokorystycznej): *Aleksandrowa* 1577 < im. m. *Aleksander* IChrz¹⁴⁸; *Piotrowa* 1587 < im. m. *Piotr* IChrz ; *Jurkowa* 1711 < im. m. *Jurek* (: *Jerzy*) IChrz 252; *Zachariaszka* 1577 < im. m. *Zachariasz* IChrz 346;

¹⁴⁴ Identyfikacja tego typu nazwisk możliwa jest na podstawie kontekstu, w którym pojawiają się dodatkowe określenia łacińskie *coniunx*, *uxor*, *vidua*.

¹⁴⁵ A. Zaręba, *Formy nazwisk żon i dzieci w dialektach języka polskiego*, „Onomastica” IX, 1966, s. 337-341.

¹⁴⁶ Przykłady dotyczą zawsze tej samej osoby (identyfikacja poświadczona poprzez kontekst).

¹⁴⁷ Mówiąc o nazwisku mam na myśli drugi element identyfikacyjny występujący po imieniu męża kobiety.

¹⁴⁸ M. Malec, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków 1994 [dalej skrót: IChrz].

b) nazwisk¹⁴⁹: *Jurgowa* 1577, por. *Stanislaus Jurga* 1578; *Anna Winklerowa* 1578 por. *Ioannes Winklier* 1577; *Agnes Omanowa* 1578, por. *Joannis Sutoris Oman* 1590; *Lorenczewa* < por. *Lorenc* 1579; *Hedvigis Carolowa* 1657, por. *Godefridi et Rosina Karolow* 1768; *Catharina Rączczyzna* 1593, por. *Christophori Rączka pistoris et Catharina* 1590; *Zophia Ludwyczka* 1601, por. (...) *Stanislai Lodwik* 1590; *Rychardi Torner (...)* *Christina Tornerin* 1686; *Anna Barbaram Dorotheam Wernerin* 1755, por. *Georgii Werner* 1767; *Anna Marianna de Bajrin* 1770 por. *Joannes Bajer* 1710; *Mariam Millerin* 1772 por. *Joannes Miller* 1753; *Ginterin* 1789 por. *Gabriel Ginter* 1653.

c) pełnych oznaczeń osobowych o charakterze zestawień typu: imię + nazwisko: *Katharina Thomas Pelkowa* 1593, *Catharina Thomas pelczyzna* 1594, *Thomaspelczina* 1596 < *Thomas Pelka* 1596;

d) oznaczeń osobowych o charakterze zestawień typu: nazwisko + nazwa zawodu męża: *Mazurowa Złothniczka* 1577 por. (...) *Stanislai Aurifabri dicti Mazur* 1582; *Anna Forgangowa pasamoniczka* 1635 por. *Bartholomeus Forgank pasamonik* 1621.

Oznaczenia osobowe córek¹⁵⁰ tworzone są za pomocą sufiksów *-ówna (-owna)* i *-anka (-onka, -qnka)*. Przewaga liczebna patronimików z *-ówna* wynika z faktu, iż większość nazwisk męskich stanowiących podstawy form żeńskich kończyła się spółgłoską: *Regina Cigankowna* 1590 por. *Martinus Czyganek* 1577; *Margaretha Drozdówna* 1590 por. (...) *Sebastiani Drost Sarctoris* 1585; *Margaretha Brąmówna* 1636 por. (...) *Wilhelmi Bram* 1630.

Sufiks *-anka* łączył się głównie z nazwiskami zakończonymi samogłoską, np.: *Margaretha Dusanka* 1604 por. *Simon Dusza* 1579; *Anna Flądrzqnka* 1648 por. *Anna filia Valentini Fląndra* 1627.

Pojedyncze przykłady potwierdzają funkcjonowanie w Wielkopolsce rzadkich formantów patronimicznych typu: *-inka// -ynka*. Nazwy żeńskie derywowane tym sufiksem notuje B. Mikołajczakowa na terenie ziemi gostyńskiej¹⁵¹. *Elizabeth Beczinka* 1644 por. *Georgius Bek* 1658.

¹⁴⁹ Są to nazwiska o różnych podstawach motywacyjnych (także odimienne).

¹⁵⁰ Identyfikację funkcji patronimicznej tego typu nazwisk umożliwiają konteksty, w których występują łacińskie określenia apelatywne typu *virgo* 'dziewica, panna, kobieta niezamężna' oraz *filia* 'córka'.

¹⁵¹ Autorka sugeruje, że formanty *-inka// -ynka* tworzyły prawdopodobnie nazwy żon por. B. Mikołajczakowa, *Nazwiska żeńskie na terenie ziemi gostyńskiej*, „Slavia Occidentalis” XXVII/XXIX, 1971, s. 57.

Drogą derywacji paradygmatycznej powstały syntetyczne formy żeńskie od nazwisk męskich na *-ski* (też rozszerzone o dodatkowe elementy). Dotyczy to zarówno form odmęzowskich, jak i odojcowskich. Bez jakichkolwiek dodatkowych elementów identyfikacyjnych określających relację rodzinną typu *żona : mąż, córka : ojciec*, trudno wskazać funkcję tych oznaczeń: Dorothea *Badunska* 1580, por. *Baduński* 1585; Helizabeth *Barska* 1626, por. *Barski* 1584; Hedwigis *Barczewska* 1691, por. *Barczewski* 1689.

Identyczna sytuacja ma miejsce w przypadku feminatywnych oznaczeń tworzonych w drodze derywacji paradygmatycznej od odprzymiotnikowych nazwisk męskich typu: *Biały, Czarny*, np.: Regina *Biała* 1584 por. *Andreas Biały* 1606; Ursula *Cicha* 1651 por. *Mathia Cichy* 1658; Catharina *Zelazna Kramarka* 1626 por. *Bernardo Zelazny Kramarz* 1625.

W materiale występują też – w całym badanym okresie - nazwiska kobiet równe nazwiskom męskim (pozbawione morfologicznych sygnałów żeńskości). Wynotowałam przykłady zakończone na *-ewic(z)//-owic(z)* służące identyfikacji kobiet zamężnych, wdów i panien: *Elizabetha Balcerkowicz* 1691; *Helena Burzakiewicz* 1710; *Barbara Cieslewicz* 1712; *Agnietis Cyganowicz* 1710; *Regina Czaykowicz* 1691; *Constantia Czapnikowicz lanionis* 1694; *Marianna Krzemieniewicz* 1712.

Ad. 2. Kobiety identyfikowano w księgach metrykalnych parafii św. Marii Magdaleny także za pomocą wielocłonowych zestawień, o zróżnicowanym ilościowo i funkcjonalnie składzie elementów, realizujące modele:

a) imię + apelatyw (// apelatywy) wskazujący na:

- **sytuację kobiety w rodzinie**, np.: *Anna mater* 1579; *Zophia uxor* 1597; *Anna concubina* 1592; *soror Katharina* 1594; *Regina uxor* 1599; *Helizabeth uxoris* 1598; *Dorothea Avia* 1601; *Regina concubina* 1606;

- **sytuację społeczną, wyznanie, charakterystykę psychologiczną**, np.: *Honesta Anna religiosa peregrina* ('zakonnica cudzoziemka') 1587; *Zla Jagna* 1592; *Anna inqulina* 1600; *Catarina filia vera Catholica* 1614; *Agniszka uboga* 1747 itp.

- **miejsce zamieszkania kobiety**, np.: *Hedwigis de Civitate* 1577; *Regina de Civitate* 1581; *Helizabetha de Civitate* 1581; *Anna intra muros* 1581; *Anna Zwykusza Mieyskiego* 1597; *Regina z Bud sledziowich* 1607; *Anna de civitate* 1624; *Jadwiga z*

budek śledziowych 1732; *Anastazyja ze Szpitala* 1744; *Dorota z Budek* 1749; *Petronella z Bramy* 1756; *Anna z Bramy* 1769.

Częstsze w materiale są oznaczenia feminatywne realizujące modele, w skład których poza imieniem kobiety, wchodzi druga nazwa osobowa:

b) imię + formacja marytonimiczna lub patronimiczna z żeńskimi wykładnikami morfologicznymi + określenia apelatywne (predykaty charakteryzujące kobietę w różnych aspektach): *Anna klizina Stara* 1578; *Catherina Kowalka vidua* 1579;¹⁵² *Anna Lorenczewska Aptekarka* 1579; *Agnes Lamchowna puella* 1581; *Margaretha Goszdziova vidua* 1593; *Zophia Matysewa Aptekarka* 1599; *Regina Grijgrowa Aptekarka* 1602; *Helizabeth Riskowa młoda* 1611;

c) imię + nazwisko kobiety utworzone w drodze derywacji paradygmatycznej od nazwisk męskich z sufiksem –ski + określenia honoryfikatywne, poprzedzające zestawienie antroponimiczne, np.: *Nobilis Domina Agnes Konarska* 1582; *Generosa domina Elizabeth Barska* 1624; *Nobilis virgo Margaretha Arciszewska* 1652; *Generosa Catharina domo Glinska* 1659; *Pudicam Susannam Czechowska* 1753; *Famata Susanna Audelinska* 1770.

d) imię + analityczne określenie odmiejscowe, np.: *Helizabeth a Posnania* 1577; *Regina de nouo aggere* 1577; *Helizabeth ex Platea Sutorum* 1587 ; *Ursula z musij gory* 1598; *Zophia z Ribitw* 1601; *Anna ex platea aquatica* 1604; *Famata Anna de platea Aquatica* 1609; *Dorothea de Grodzisko* 1711; *Marianna de Srem* 1796. Niektóre z podanych przykładów dokumentują określenia niezantroponimizowane. Zachodzący proces antroponimizacji analitycznych określeń odmiejscowych obrazują jednak wyraźnie przykłady typu: *Barbara de Kleczkowo* 1661 > *Barbara domo Kleczkowska* 1658; *Dorothea de Grodzisko* 1711 > *Dorothea Grodziska*; *Annam Virginem de Oppido Buk* 1717 > *Anna Bukowska*; *Marianna de Srem* 1796 > *Marianna Śremska*.

Jako osobliwe na tle wyżej wyróżnionych typów oznaczeń kobiet przedstawiają się zestawienia:

1. imię + dopełniaczowa forma imienia męża lub nazwiska, np.: *Anna a Suski* 1593; *Ewa Adama* 1599; *Hedvigis Bartosa* 1602.

2. imię + formacja marytonimiczna urobiona od dwuelementowego

¹⁵² Przyjmuję, że formacje feminatywne utworzone od zawodu męża mają charakter apelatywny. Nie można jednak wykluczyć antroponimiczności tego typu oznaczeń.

oznaczenia męża kobiety (imienia i nazwiska męża), z mianownikowym, niederywowanym pierwszym członem¹⁵³, np.: *Dorothea Marcingierczyna* 1587; *Catharina Thomaspelczyna vidua* 1594; *Zophia Czarnowojtkowa* 1612.

3. imię + formacja marytonimiczna od imienia męża + formacja marytonimiczna powstała w drodze derywacji słotwórczej lub paradygmatycznej od nazwiska męża (+ określenia niezantroponimizowane), np.: *Anna Alexandrowa Grodzicka* 1594, por. *Honesta Anna Grodziczanka Famati Alexandri uxor* 1594; *Regina Wielga Jacobowa* 1612, por. *Wielgi Jacob* 1612; *Marianna Woyciechowa Kicinska* 1711 por. *Albert Kicinski* 1691; *Sławetna Pani Zuzanna Jakubowa Modlitowska (zmarła w kruchcie u Dominikanow lat 100 maiąca y tam leży)* 1774.

Zebrany materiał pozwala obserwować występujące w badanym czasie paralelne oznaczenia identyfikacyjne, nie zawsze pozwalające uchwycić ich odmězowski (w przypadku wdów, także ich kolejne nazwiska) lub patronimiczny charakter, np.: *Nobilis Domina Anna Miedzyrzeczka vel Splawska* 1580; *Margaretha Chorynska alias Bigosewa* 1582; *Barbara Skrzethuska alias Glynieczka* 1583; *Catharina Struskowa vel Balterbekowa* 1583; *Eua Barankowa Barburzanka* 1593; *Helizabeth Lisewska alias Szoldrzanka* 1619; *Domina Christina Tornerin Nata Goldensternerin* 1686; *Famata Barbara Lambertowa alias Bartlewa de Oppido Srodka* 1662; *Margaretha Drewczykowa alias Kozłowa* 1664; *Regina Igielnicka alias Ruchalanka* 1673. Relacje rodzinne trudne są do uchwycenia w przypadku niestabilizowanych nazwisk mężów, por. *Famati Jacobi Wolf vel alias Stameth uxor* 1609; *olim Famati Nicolai Barth vel Klizek pellionis vidua relicta* 1617.

Analiza materiału upoważnia do wniosku, że mimo wyraźnej tendencji do identyfikowania kobiet, w Poznaniu jeszcze do drugiej połowy XVIII wieku oznaczenia feminatywne nie przejawiają pełnej stabilizacji. Sposób identyfikacji kobiet – poza typem dokumentu, jakim jest metryka kościelna – determinowała bowiem pozycja, jaką kobiety zajmowały we wspólnocie (mieście, rodzinie).

¹⁵³ Por. I. Sarnowska-Giefing, *Z antroponomastykonu Poznania. Sposoby identyfikowania kobiet w spisach obywateli miasta z XVI i pierwszej połowy XVII w.*, [w:] *Studia Linguistica in Honorem Edvardi Breza*, Bydgoszcz 2008, s. 212-220.

1.4. Określenia całych rodzin

W zapisach źródłowych odnotowałam określenia całych rodzin w formie pluralnej, najczęściej w mianowniku, dopełniaczu i bierniku. Formy te są jednocześnie sygnałem dziedziczności, np:

- *bapt: de villa dicta Kamionek Christianum nomine laboriosi Pauli et Barbara Elisabeth **Abramow** acatholicorum 1754;*
- *Vincentium Isidorum Honesti Francisci et Apolonia **Auow** Civium Posnan 1768;*
- *bapt: Franciscum Bartholomeum Parentum Antony et Catharina **Bambucherow** Con: Leg: **Snycerzow** Ciuium Posnan 1713;*
- *Nobilum ac Spectabilum Dominici et Helena **Karczewskich** 1748;*
- *Blasii **Winkler** et Ewa Patrini Joannes **Winkler** frater germanus illius 1605;*
- *Gnosi Josephus et Christina de Wilkońskie **Korytowscy** 1787;*
- *Strenuum Danielis et Maria **Abrahamowskich** Acatholicorum Militum 1755.*

Formy pluralne w niniejszym materiale tworzą za pomocą końcówki **-ow**.

Regularnie, z dzisiejszą normą, tworzone są formy pluralne od struktur z sufiksem **-ski**. Przyjmują one formant **-scy**, **-ccy** i **-dzy**. Równie regularnie tworzone są nazwiska małżeństw od nazwisk przymiotnikowych, np.

Nieraz tworzona jest od podstaw niem, np.; *bapt: Annam Mariannam Strenuum Joannis et Anna **Arnholtzich** Militum 1757*, innym razem *bapt: Ladislaum Michaellem Nbilis: Thoma et Margaretha **Arnoltow** 1776*.

1.5. Określenia dzieci

Określenia rodzinne, zwłaszcza te pokazujące relacje dziecko-rodzic oraz pozostałe, wynikają z urzędowego charakteru ksiąg metrykalnych. W tych przykładach także widać proces stabilizacji nazwisk, przejawiający się w obejmowaniu wspólnym nazwiskiem całej rodziny, np.:

a) przykłady dotyczące **braci**

- *(...) Bartholomaei Knychala sartoris (...) Patrini Andreas Knichala **frater eius** 1593;*
- *Martinus et Andreas Merkier (...) Famatus Martinus Merkier ex Germanus **frater Andreas** 1710;*
- *Blasius Blasii Winkler et Ewa Patrini Joannes Winkler **frater germanus illius***

‘zrodzeni z jednego ojca’ 1605;

b) relacje **ojciec-syn, ojciec-córka**

- *pochowany iest Marcin **Manski** Student Grammatyk Syn Sławetnego Pana **Manskiego Miecznika** 1744;*

- *filius Alberti Czachorski furmanek et Ursula nomine Albertus 1611;*

- *bapt: Filiam Mariannam Joannis Łukowski et Hedwigis 1663.*

Określenia dotyczące dzieci, uznałam za formacje jednoimienne, bowiem wszelkie informacje dotyczące dziecka umieszczone są w rozbudowanych formułach metrykalnych o charakterze deskrypcji określonych.

1.6. Inne oznaczenia relacyjne

W materiale odnotowałam również formy przymiotnikowe, utworzone od antroponimów, wyrażające różnorodne relacje zależnościowe (nierodzinne). Pełnią one funkcję dzierżawczą, np.:

- *matrimonium inter Matthiam z **Grudzińskiego Kamienice** et Christinam s **Badochowy Kamienice** 1625;*

- *Julianna służąca u **Pani Mazurkiewiczowej** złamawszy kark ze schodow idąc 1772;*

- *dziecię post partu lecz przez **Xiędza Ochrzczone** z wody **Maryanny Federowiczowej Lokaiki** 1784;*

- *Tomas **de lapidea Uieski** Dorotea **de lapidea Strzezinski** 1602;*

- *Dorothea **de lapidea Swidwinska** 1629.*

2. Typy motywacyjne nazwisk

2.1. Nazwiska odapelatywne

Przejście nazwy pospolitej do kategorii nazw osobowych odbywało się poprzez derywację semantyczną, czyli przez „przeniesienie apelatywu do kategorii nazw własnych w niezmienionej postaci zewnętrznej, a o zmienionym zakresie, to znaczy

zmienionym do zakresu jednostkowego.”¹⁵⁴ Nazwa pospolita w odniesieniu do osób była używana jako skrót deskrypcji jednostkowej, np. nazwa osobowa *Bąk* zastępowała wyrażenie opisowe typu: *człowiek nadęty*, lub *człowiek moźny i sprawiedliwy*. Poprzez dosłowne lub metaforyczne¹⁵⁵ utrwalenie cech wyróżniających¹⁵⁶ człowieka ze środowiska powstały przezwiska, stanowiące przejściowe stadium między apelatywami a nazwiskami. Te apelatywy pełniły funkcję predykatywną i referencyjną – wskazywały na cechy wyróżniające człowieka ze zbiorowości społecznej, dostarczały o denotacie informacji zgodnych z rzeczywistością pozajęzykową a jednocześnie go identyfikowały.

Nazwiska równe apelatywom polskim stanowią znaczną grupę **774** nazwisk ujętych w Słowniku. Polskie antroponimy odapelatywne, które zawierają wykładniki nazwiskotwórcze, stanowią liczbę **199** nazw. Znikomy odsetek stanowią nazwiska od apelatywów łacińskich i niemieckich.

Przyjmując za kryterium podziału nazw gramatyczny charakter, motywujących je apelatywów antroponimicznych (inaczej antropoleksemów), można wydzielić następujące grupy: **A. Nazwiska odrzeczownikowe**: 1. nazwiska od rzeczowników żywotnych osobowych; 2. nazwiska od rzeczowników żywotnych nieosobowych; 3. nazwiska od rzeczowników nieżywotnych abstrakcyjnych; **B. Nazwiska odprzymiotnikowe**. W obrębie poszczególnych klas dokonano podziału wewnętrznego według kryterium semantycznego ze względu na podstawę motywacyjną danego nazwiska. W tym miejscu należy wziąć pod uwagę wieloznaczność apelatywów, np.: stp. ap. *mazaniec* posiada dwa znaczenia: ‘człowiek zarażony, nieczysty’ lub ‘rodzaj pieczywa’, zaś rzeczownik *beczka* oznacza: ‘drewniane naczynie’ lub ‘człowieka otyłego’, co w konsekwencji prowadzi do różnej ich interpretacji i klasyfikacji.

A. Nazwiska odrzeczownikowe

1. Nazwiska od rzeczowników żywotnych osobowych. Wśród nich liczną reprezentację tworzą nazwiska od nazw zawodów. Wśród nazwisk derywowanych semantycznie od rzeczowników pospolitych osobowych można wyróżnić kilka grup

¹⁵⁴ A. Cieślukowa, *Sposoby przenoszenia apelatywów do kategorii nazw osobowych*, [w:] *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna, 3-5 września 1985 r. Księga referatów*, red. K. Zierhoffer, Poznań 1988, s. 85.

¹⁵⁵ Cz. Kosyl, *Nazwy osobowe* [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001.

¹⁵⁶ „Charakteryzując i oceniając człowieka bierzemy pod uwagę nie tylko jego cechy pozytywne, ale i negatywne, a może nawet częściej negatywne jako łatwiej zauważalne, gdyż odbiegają one od przyjętych w danym środowisku lub grupie społecznej norm moralnych, estetycznych i innych”, por. Z. Kaleta, *Wartości i antywartości w staropolskich odapelatywnych nazwach osób*, [w:] *Nazwy własne a kultura. Polska i inne kraje słowiańskie*, red. Z. Kaleta, „Prace Slawistyczne” 115, Warszawa 2003, s. 22-148.

semantycznych:

a. nazwiska od przezwisk wskazujących na cechę zewnętrzną, wygląd, np.: Joannes *Białas* 1581 (: ap. *białas* 'chłopiec z białymi włosami')¹⁵⁷, Hnta: Regina *Kędzierzowna* 1684 (: ap. *kędzierzawy* 'człowiek z kręconymi włosami'), Joannis *kedziora* 1591 (: ap. *kędzior* 'lok włosów', 'człowiek z kręconymi włosami'), Hnti: Francisci et Ludovica *Kęsikow* 1788 (: ap. *kęsy* 'kusy, krótki, krótko ucięty', 'człowiek kuso ubrany'), Jacobi *Kolibaba* 1583 (: ap. *kolibaba* 'człowiek ociężały'), Jacobus *Łisi braxeator* 1612 (: ap. *łusy*), Thomas *Malik* 1579 (: ap. *mały*, ps **malikъ* 'czart, diabeł w postaci karła', 'karzeł'), Albertus *Niedbala* 1587 (: ap. *niedbały* 'niestaranny'), Nicolai *Niziołek* 1696 (: stp. *nizioł, niziołek* 'karzełek, krasnoludek');

b. nazwiska wskazujące na sposób bycia, usposobienie, cechy wewnętrzne, np.: Fmti: Martini *Badur* 1710 (: ap. *badurzyć* 'pleść, paplać, głądzić, majaczyć, gadać nie do rzeczy, pleść trzy po trzy'), Martini *Ledworuch* 1660 (: ap. *ledwo, ledwy* + *ruszać* 'o człowieku, który porusza się z trudem'), Chrystiani *Lebius* 1796 (: ap. *lebus, lebusz* 'niezdara, śpioch'), pauli *Lelek* Lanius 1623 (: ap. *lelek* 'gatunek ptaka; sowa', lub ap. *lele* 'człowiek zniewieściały'), Adamo *Leniwy* dicto 1591 (: ap. *leniwy*), Jacobi *Ligęza* 1651 (: ap. gw. *ligęza* 'człowiek lubiący leżeć'), Lucas *Lakomy* 1615 (: ap. *łakomy*), Martini Apotecarii dicti *Marcinek* 1597 (: ap. *marcinek* 'człowiek mrukliwy, mruk'), Bartholomeus *Maslek* 1577 (: ap. *maslek* 'pieszczoch, mazgaj'), Gregory *Mroczek* Braseatoris 1582 (: ap. *mroczek* 'człowiek chorobliwie mrużący oczy'), Augustini *Mrugas* 1684 (: ap. *mrugać* 'trzepotać powiekami'), Jacobi *Muczana* 1595 (: ap. *muczyć* 'mówić niewyraźnie'), Margaretha *Naskręt* Virgo 1696 (por. *naskrętny* 'szybki, prędko'), Jacobi *Nawierai* 1659 (ap. *nawierać* 'przejsć, przesiąknąć smakiem'), Martini *Niemowa* 1587 (: ap. *niemowa*), Paulus *Nierychłowicz* 1649 (: ap. ap. *nierychły* 'nieprędko, spóźniony'), Albertum *Niesmialek* 1714 (: ap. *nieśmialek* 'człowiek nieśmiały'), Andrea *Ochotny* 1636 (: ap. *ochotny* 'chętny, uczynny'), Gaspar *Odwazny* 1729 (: ap. *odważny*);

c. nazwiska od nazw godności, funkcji społecznej, np.: Antony *Grafow* 1718 (: stp. *graf* 'hrabia'), Mathiae *Król* 1583 (: ap. *król*)¹⁵⁸, Stanislaus *Marszalek* 1591 (: ap. *marszalek* 'w średniowieczu: zarządca dworu królewskiego, później:

¹⁵⁷ Znaczenie podano korzystając z następujących opracowań: SIXVI, Sstp, SW (Patrz. Wykaz źródeł i ich oznaczenia, Część II, s. 6.).

¹⁵⁸ Antroponimy typu *Graff, Król* nie pochodzą tu od nazw godności, lecz powstały jako przezwisko w określonych kolicznościach. O nazwiskach *Król, Cesarz, Papież* zob. E. Breza, *Nazwiska Pomorza. Pochodzenie i zmiany*, t. 1-3, Gdańsk 2000-2004, s. 83.

wysoki urzędnik państwowy, dziś: najwyższy stopień wojskowy'), Laurentius *Mendik* 1588 (: ap. *mendyk* 'żebrak, dziad'), Albertus cagno *mnich* 1624 (ap. *mnich* 'zakonnik'), Mathia *Pacholek* 1683 (: ap. *pacholek*, m.in '1. chłopiec, młodzieniec; 2. sługa, parobek, czeladnik; 3. stróż karczemny u Żydów', też 'zabójca, opryszek'), Joannis *Podczaszy* 1664 (: ap. *podczaszy* 'urzędnik dworski próbujący napoje przed podaniem panującemu'), *podkomorzy* 1605 (: ap. *podkomorzy* 'urzędnik dworski zarządzający majątkiem i dochodami dworu'), Joannis *Ratay* 1615 (: ap. *rataj* 'folwarczny pracownik najemny, parobek'; Anna *Rewizorka* 1747 (: ap. *rewizor* 'kontroler');

d. nazwiska od apelatywów wskazujących na rodzaj zajęcia, zawód,

np.: Joannis *Alchemista* 1632 (: ap. *alchemista* 'alchemik'), Matheus *Aptekarczyk* 1579 (: ap. *aptekarczyk* 'pomocnik aptekarza'), Piotrowa *Haptekarzka* (: ap. *aptekarcz* 'sprzedawca ziół, gotowych lekarstw, przypraw, wonności i kosmetyków), Margaretha *Babka* 1580 (: ap. *babka* m.in. 'kobieta, położna'), Zuzanna *Bakaliarka* 1624 (: ap. *bakalarz*, stp. *bakalarz* 'nauczyciel'), Helias *Barwiersz* 1577 (: ap. *barwiersz* 'farbiarz, wałkarz; fryzjer, golibroda, kąpielowy; felczer; lekarz, doktor'), Joannis *Bartnik* 1658 (: ap. *bartnik* 'pszczelarz, codzący koło barci leśnych'), Alberti *Basista* 1597 (: ap. *basista*), Mathias *Bednarz* 1579 (: ap. *bednarz* 'rzemieślnik wyrabiający naczynia klepkowe'), Joannis *Bialloskornik* 1584 (: ap. *białskórnik* 'garbarz'), Jacobi *Browarz* 1577 (: ap. *browarz*, *browar* 'piwowarnia'), Joannis *Brukarz* 1581 (: ap. *brukarz*), Joannis *Chmielarz* 1632 (: ap. *chmielarz* 'hodowca chmielu'), Hnti: Mathea *Klecha Sutoris* 1587 (: ap. *klecha* 'sługa kościelny, ksiądz (pogardliwie), organista'), Simonis et Hedwigis *Lepiarzow* 1713 (: ap. *lepiarz* 'rzemieślnik lepiący garnki'), Jan *Lokay* 1767 (: ap. *lokaj*), Simonis *Ludwisarz* 1649 (: ap. *ludwisarz* 'rzemieślnik odlewający większe wyroby ze spiżu'), Zophia *Ławnikowa* 1608 (: ap. *ławnik* 'członek rady miejskiej lub sądu'), Pauli *Łaziebnik* 1587 (: ap. *łaziebnik* 'posługacz w łaźni'), Godefridi *Magistri* 1711 (: ap. *magister*, łac. *magister* 'nauczyciel, mistrz'), Joannes *Malarczyk* 1583 (: ap. *malarczyk*), Stephani *Mamka* 1588 (: ap. *mamka*), Michaelis *maczarsz* 1590 (: ap. *mączarsz*, 'handlarz mąką'), Stanisłai *Miechownik* 1625 (: ap. *miechownik*, *miechownicza* 'rzemieślnik wyrabiający miechy; tragarz'), Ambrosy *Miecznyk* 1584 (: ap. *miecznik* 'rzemieślnik wyrabiający miecze; dawny urzędnik dworski, także ziemski'), Gregorius *Mielczarz* 1582 (: stp. *mielczarz* 'słodownik, piwowar'), Catharina *Mincarzewna* 1625 (: ap. *minczarz* 'bijący pieniądze, wymieniający pieniądze'), *Nalewaiek* 1660 (: ap. *nalewajek*, *nalewajko* 'ten, co

nalewa'), Lucas *Nosigroch* 1696 (: ap. złożenie *nosić* + *groch*'), Adami *Noszarz* 1621 (: ap. *noszarz* 'tragarz, drażnik'), Alberti *Olsternik* 1624 (: ap. *olsternik* 'ten co robi futerały na pistolety'), Jacobi *Paciernik* 1636 (: ap. stp. *paciernik* 'kramarz sprzedający pacierze, tj. różańce').

Nazwy osobowe stanowią doskonałe źródło informacji o rodzajach rzemiosł wykonywanych na danym terenie. Na terenie Poznania informują one o istnieniu rzemiosł włókienniczo-odzieżowych, skórzanych, drzewnych i szeregu innych, czego konkretnym przejawem są nazwy: *Balwierz*, *Garncarz*, *Piwowar*, *Złotnik*. Nazwy te odnotowano również w języku łacińskim, np.: *Balneator*, *Figulus*, *Braseator*, *Aurifaber*. Łacińskie nazwy zawodów stanowiły potencjalną podstawę do utworzenia własnej nazwy osobowej, o czym świadczy zanotowane przez J. Bubka¹⁵⁹ nazwisko *Uryga* utworzone od łacińskiego apelatywu *auriga* 'woźnica, parobek do koni, masztalerz' oraz spostrzeżenia T. Brezy¹⁶⁰ na temat przejścia nazw łacińskich do oficjalnych określeń, które stały się nazwiskami. Najlepszym zaś dowodem jest funkcjonowanie tych nazwisk we współczesnym systemie antroponimicznym. W Słowniku znalazły się nazwy zanotowane dziś wyłącznie na terenie Wielkopolski, np.: Bacelli [1, **Po**: 1], Cantor [1, **Po**: 1]. O dziedziczności nazw zawodowych świadczą zapisy: Joannis et Marianna *Malarzow Civium Posnan* 1752.

Warto zastanowić się w tym miejscu, czy nazwy odzawodowe były wystarczającym wyróżnikiem w tak dużej społeczności, jaką stanowiło miasto Poznań. Czy obserwujemy funkcjonowanie formy przejściowej od apalatywu do antroponimu? T. Skulina¹⁶¹ twierdzi, że znaczna część osób określanych imieniem i nazwą zawodu posiadała już nazwisko, które było fakultatywnie zastępowane przez określenie zawodu. W zebranych przeze mnie materiale tezę tę poświadczają zapiski metrykalne typu: *Alberti Musicus alias Woiciechowsky* 1588; *Alberti musicus alias Skrzypka Sub monticulo* 1594.

e. nazwiska od przezwisk wskazujących na relacje rodzinne, np.: Agnete *Baba* 1639 (: ap. *baba* 'kobieta', por. przen. 'babiarcz, niewieściucha, piecuch'), Stephani *Mamka* 1588 (:ap. *mamka*), Jacobus *Siostrzanek* 1580 (: stp. *siestranek* 'syn siostry');

f. nazwiska od przezwisk wskazujących na cechy lub zachowania

¹⁵⁹ J. Bubak, *Pochodzenie polskiego nazwiska Uryga*, „Onomastica” XXXIII, 1989, s. 202-212.

¹⁶⁰ T. Breza, *Wybrane nazwiska parafii Smogulec pod Wągrowcem na przełomie XVI i XVII wieku*, „Slavia Occidentalis”, t. 45, 1989, s. 13.

wyróżniające się na tle przyjętych zasad obyczajowych, np.: Casimirus *Mazanek* 1729 (: ap. stp. *mazany* ‘posmarowany; namaszczony (rytualnie)’), Lucas *Maszanyecz* 1579 (: ap. stp. *mazaniec* ‘człowiek zarażony, nieczysty’, lub ‘rodzaj pieczywa’), Mathias *Miesanecz* 1583 (: ap. *mieszaniec* ‘człowiek pochodzący od rodziców różnej narodowości lub szlachcic tylko po matce’), Parentum Joannis *Mydlek* 1672 (ap. *mydlek* ‘chłystek’), Jozephus *Napora* 1602 (: ap. *naporny* ‘uparty, natrętny, bezczelny, obraźliwy’), Stanislaus *Narwan* 1580 (: ap. *narwany* ‘porywczy’), Albertus *Nieznach* 1626 (: ap. *nie znać*), Luca *Obara* 1577 (: ap. *obara* ‘powalone drzewo sosnowe, część drzewa sosnowego oblana żywicą’ lub ‘głupia baba’, por. stp. *obarać się* ‘wahać się, zwlekać z podjęciem decyzji’), Gregory *Opriszek* 1658 (: ap. *opryszek*, *oprzych* ‘zbir’, lub ap. *oprysk* ‘człowiek opryskliwy’), Ursula *Owczarz* 1688 (: ap. *owczarz* ‘pasterz owiec’), Thomas *Szjbała* 1602 (: ap. *szybała* ‘oszust’).

2. Antroponimy od rzeczowników żywotnych nieosobowych:

a. od nazw zwierząt. Wyszczególnione jednostki proprialne wskazują, że tworzący je posługiwali się metaforą, czyli zestawiali człowieka z cechą szczególną zwierzęcia, porównywali go do znanego obiektu w świecie fauny. Podstawę motywacji stanowiły najczęściej nazwy zwierząt, które w zbiorowości utożsamiano z określonymi cechami, charakterystycznym trybem życia. Trudno wskazać, dlaczego jedne nazwy zwierząt wybierano częściej jako podstawy kreacji, a inne rzadziej¹⁶². Z metryk wyekscerpowano antroponimy, np.: Matheus *Lis* 1583 (: ap. *lis*), Andreas *Lisek* sartor 1615 (: ap. *lisek*), Stanislai *Lupa* 1579 (: ap. *lupa* stp. ‘wilk’, też ‘człowiek ciężki, cymbał’), Michael *Łabęć* 1627 (: ap. *łabędź*, stp. *łabęć* ‘ptak z rodziny kaczkowatych’), Gregorij *Lyska* 1583 (: ap. *łyska* ‘ptak wodny’), Alberti Aurificis dicti *Myska* et Zofia 1580 (: ap. *myszka*), Laurentij *Norek* et Ewa 1581 (: ap. *norek* ‘gatunek ptaka’), Valentini *Okonek* 1619 (: ap. *okonek*), Joannes *Orlik* 1620 (: ap. *orlik* ‘młody orzeł’), Alberti *Sikora* 1632 (: ap. *sikora* ‘gatunek ptaka’), Joannis *Zaba* 1584 (ap. *zaba*), Joannes *Zoraw* 1631 (: ap. *żuraw*, stp. *żoraw* ‘gatunek ptaka’).

¹⁶¹ T. Skulina, *O ustalaniu się...*, op. cit., s. 194.

¹⁶² „Trudno powiedzieć, jakie względy zaważyły, iż niektóre z apelatywów były ulubionymi podstawami kreacji antroponimicznej, dlaczego Gołąb ma 15 nosicieli, a Kukułka 1” por. A. Cieślukowa, *Sposoby przenoszenia apelatywów do kategorii nazw osobowych*, [w:] *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna, 3-5 września 1985 r. Księga referatów*, red. K. Zierhoffer, Poznań 1988, s. 86. Odpowiedź na to pytanie przynosi również psychologia kognitywna, w myśl której zachowanie ludzkie, a także zachowanie językowe, jest uwarunkowane wiedzą: „Można przypuszczać, że takie czynniki, jak percepcja i myślenie, mogą wpływać na powstawanie i funkcjonowanie nazw własnych” por. K. Skowronek, *Współczesne nazwisko polskie. Studium statystyczno-kognitywne*, Kraków 2001, s. 50.

b. od nazw roślin, np.: Gaspar Mensarius *cynamon* 1621 (: ap. *cynamon*), Carolum *Loza* 1772 (: ap. *łoza* 'wierzba szara, krzew z rodziny wierzbowatych'), Regina *Konkolewna Virgo* 1660 (: ap. *kąkol* 'gatunek chwastu zbożowego'), Fmti: Joannis *Kien* 1683 (: stp. ap. *kien* 'obcięty pień drzewa, konar'), Fmti: Adalberti et Marianna *Marchewkow* 1798 (: ap. *marchewka*), Martini *Mietha* 1578 (: ap. *mięta*), Regina *Nagiecionka* 1656 (: ap. *nogiet* 'gatunek rośliny'), Joannis et Dorothea *Ogorek Laboriosi* 1695 (: ap. *ogórek*), Gregorii *opiołka* 1587 (: ap. *opiołka* 'chwasty wyrwane przy pieleniu'), Albertus *Ozimina* 1588 (: ap. *ozimina* 'zboże siane jesienią'), *Palma Szklarz* 1758 (: ap. *palma* 'różga wierzbową');

c. od nazw wytworów rąk ludzkich, np.: Jaonnes *Beczka Sartoribus* 1625 (: ap. *beczka* 'naczynie drewniane' lub przen. m.in. 'człowiek otyły'), Joannis et Marianna *Berlo* 1712 (: ap. *berlo*) Mathia *Bigosz* 1577 (: ap. *bigos* 'siekanka, potrawa z mielonego mięsa', gw. 'potrawa z kiszonej kapusty, gotowanej z kawałkami mięsa i tłuszczu'), Hntus: Matthias *Bochenek pauper* 1632 (: ap. *bochenek* 'rodzaj placka, biały chleb'), joannis *Czapka Laniatoris* 1579 (: ap. *czapka*), Hnta: Nastasia *Kabathowa* 1587 (: ap. *kabat* 'kaftan, kurtka, rodzaj krótkiego płaszcza'), Albertus *Kaleta Mendicus* 1621 (: ap. *kaleta* 'sakiewka'), Hntum: Joannem *Kielich* 1726 (: ap. *kielich*), Gregorii *Kolasa* 1631 (: ap. *kolasa* 'powóz'), Jacobo *Masłanka* 1624 (: ap. *maślanka*), Laurentius *Mulko* 1602 (: gw. *mulka* 'mąka, por. dawn. *mulka* 'serwatka z mleka owczego'), Albertus *Napar* 1632 (: ap. *napar*, *naparzyć* 'zalać wrzątkiem zioła, herbatę'); Joannes *Nawoika Ciuis posnan* 1607 (: ap. *nawoj* 'wał w warsztacie tkackim'), *Pielucha Josephum Pultorak* 1731 (: ap. *półtorak* 'rodzaj miodu pitnego; szeroki wóz'), *Skopek* 1580 (: ap. *skopek* 'naczynie na płyny');

d. od nazw części ciała, np.: Albertus *Broda* 1577 (: ap. *broda*), Andrea *Gera* 1592 (: gw. *giera* 'duża, niezgrabna noga' lub 'świnia wielka a. stara'), Gregorii braseatoris *Gęba* 1590 (: ap. *gęba*), Petrus *Głowa* 1580 (: ap. *głowa*), Hnta: Elizabeth *Językowa* 1648 (: ap. *język*), Dnus: Lucas *Kolanko* 1648 (: ap. *kolanko*), Hedugis *Lęćwiytka* 1597 (: ap. *lędźwia*, *lędźwie* 'część pleców'), Jacobi *Noga Braseatoris et Regina* 1626 (: ap. *noga*), Alberti *Nosek Doleatoris et Hedugis* 1659 (: ap. *nosek*), Fmti: Gregory *Paulszek Braseatoris* 1672 (: ap. *paluszek*), Barbara *Renczyna* 1581 (: ap. *ręka*), Rosalia *Szyiewa* 1709 (: ap. *szyja* 'część ciała zwierzęcia łącząca głowę z tułowiem; wąski korytarz'), synaczek P: *Zołądka* 1745 (: ap. *żołądek* 'narząd wewnętrzny, część przewodu pokarmowego'), zjawiska przyrodnicze: hnti: joannis *piorunek* 1618 (: ap. *piorunek*);

e. od nazw dni tygodnia, np.: Hntum: Gregorium *Piątek* 1732 (: ap. *piątek*), Fmtum: Christophorum *Freitag* 1728 (: niem. ap. *Freitag* 'piątek');

3. Nazwiska od rzeczowników abstrakcyjnych, np.: Regina *Angiolowa* 1583 (: ap. *aniol*, stp. *angiel*, *angioł*, *andziel*), Susanna coreczka Pana *Bedy* 1747 (: ap. *bieda*), Thomas *Bogacz* 1578 (: ap. *bogacz* 'człowiek bogaty, zamożny, majątny; pan'), Andrea *Detko* 1669 (: gw. *dytko*, *detko* 'diabeł, strach'), Siomon *Dusza* 1579 (: ap. *dusza*), Stanisłai *Muzyka* 1583 (: ap. *muzyka*), Bartholomei pellionis *ochota* 1605 (: ap. *ochota*), Dni: *Początek* Z poth *Gorcza* 1605 (: ap. *początek*), Albertus *Pokora* 1661 (: ap. *pokora*), Paulus *Uroda* 1698 (: ap. *uroda* 'urodzaj; piękno').

B. Nazwiska odprzymiotnikowe. Materiał antroponimiczny pozwolił na wyodrębnienie następujących klas nazwisk, którym za podstawę motywacji mogły posłużyć przymiotniki:

1. nazwiska od przymiotników wskazujących na cechy zewnętrzne, wygląd, np.: Andrea *Białij* 1606 (: ap. *biały*, m.in. przen. 'niewinny, nieskazitelny'), Laurentius *Chudi* 1580 (: ap. *chudy*), Michaelis *Drobny* 1620 (: ap. *drobny* 'mały, słabej budowy'), Mathie *pinguis* 1596 (: łac. ap. *pinquis* 'tłusty, otyły, gruby'), Stanisłai *Wielgi* Serifabri (: ap. *wielki*);

2. nazwiska od przymiotników wskazujących na cechy charakteru, usposobienie, np.: Casimirus *Pokorny* 1787 (: ap. *pokorny* 'uległy, posłuszny'), *Zimny* (: *zimny* w odniesieniu do człowieka 'ostygłego, ciepła niemającego, obojętnego, nieochoczego');

3. nazwiska od przymiotników wskazujących na miejsce zamieszkania lub pracy: *Górny* (: ap. *górnny* 'znajdujący się wysoko', lub 'dumny'), *Leśny* (: gw. *leśny* 'leśniczy, leśnik, gajowy' lub 'w lesie mieszkający'), Helena *Niemiejska* 1620 (złożenie ap. *nie* + *miejski*), Martinum *Skonieczny* 1748 (: ap. *skonieczny* 'końcowy, mieszkający na skraju'), *Zagórny* (: ap. *zagórny* 'mieszkając, położony za górą').

Analiza nazwisk utworzonych przez przeniesienie apelatywu do kategorii nazw własnych wykazała, że najczęściej jako podstawę motywacji wybierano rzeczowniki. Nazwiska odapelatywne mogły nie tylko wskazywać na cechy wyróżniające konkretnego człowieka, ale dostarczają wiedzę o tym, jakie sądy

o świecie reprezentowali ci, którzy te nazwy nadawali¹⁶³. W wielu z tych nazw utrwalaono cechy fizyczne (m.in. wygląd: wzrost, kolor włosów, oraz sprawność fizyczną), właściwości psychiczne (usposobienie, temperament, sprawność intelektualną) i kondycję życiową nazwywanych osób. Z obserwacji wynika, że większość z nich ma zabarwienie pejoratywne, co sugeruje, że w procesie kreacji tych nazw zwracano uwagę na negatywne cechy człowieka, np.: *Famatus Petrus Sadij ale Starij Bogaty ale Skąpy bo nieszkodry* 1606 (: ap. *szady* < śrwniem. *schade* ‘szkoda, zguba’).

O stopniu antroponimizacji nazwisk odapelatywnych w badanym materiale mogą świadczyć liczne poświadczenia dziedziczności w obrębie jednej nazwy osobowej. W przypadku pojedynczych potwierdzeń możemy przypuszczać, że było to określenie o charakterze przezwiskowym, które nie stało się dziedziczne i z czasem zaniknęło o czym świadczy brak poświadczeń w SNW.

2.2. Nazwiska pochodzące od nazw własnych

Obok nazwisk odapelatywnych utworzonych w wyniku procesów onimizacji istnieje grupa nazwisk, które powstały dzięki transonimizacji, tj. w wyniku przesunięcia z innych kategorii onimicznych. Należą tu nazwiska odimienne, odmiejscowe i pochodzące od etników.

2.2.1. Odimienne nazwy osobowe

T. Skulina analizując materiał antroponimiczny z terenu Wielkopolski twierdzi, że w zestawieniu antroponimicznym, składającym się z dwóch imion, to drugie spełnia podstawowe funkcje nazwiska, antroponimiczną i strukturalną, bowiem dokładniej wyodrębnia jednostkę i przekształca jednostopniowe nomen proprium w strukturę dwustopniową¹⁶⁴. Niezaprzeczalnym dowodem na pełnione przez imiona funkcje nazwiskowe są zapisy typu: *Christophorus cogno Arnolphus* 1622; *Joannes cogno Bogdan* 1623; *Joannis Czarni Jan cognome* 1592.

¹⁶³ M. Czaplicka, *Odapelatywne nazwy osobowe w bydgoskich księgach miejskich od końca XV wieku do początku XVIII wieku w perspektywie badań kognitywnych*, [w:] *Przeszłość, terażniejszość i przyszłość polskiej onomastyki*, red. R. Łobozińska, Wrocław 2003, s. 115.

¹⁶⁴ T. Skulina, *O pewnym marginalnym sposobie tworzenia nazwisk*, „*Studia Polonistyczne*” VII, Poznań 1980, s. 152.

Badania wykazały, że drugie określenia osób, utworzone od imion pełnych, skróconych i spieszczonych, nie zawierające wyraźnych słowotwórczych wykładników nazwiskotwórczych tworzą zbiór liczący **254** nazwiska. Przegląd wyekscerpowanego materiału nazewniczego pozwala wskazać trzy podstawowe grupy baz imiennych, tj.: 1. *imiona chrześcijańskie*, 2. *imiona germańskie pochodzenia*, 3. *nazwiska od imion pochodzenia słowiańskiego*.

Wśród nazwisk odimennych wydzielić można:

a) nazwiska równe imionom pełnym, np.: *Joannes Abel* 1766 (:im. Abel lub hipocor. od im. Adalbert Mall s. 175); *Christianum Abraam* 1734 (:im. Abram, Abraham Mall s. 175); *Sbili: Dni: Gregorii Albert Sartoris* 1646 (:im. Albert Mall s. 176); *Joannes Fabian* 1762 (im: Fabian); *Michael Gabor* 1626 (: im. węg. Gabor, Gabriel); *Alberto Idzy* 1657 (im: Idzi); *Caroli et Marianna Jonaszow* 1713 (gen. pl.);

b) nazwiska równe imionom skróconym, np.: *Thoma cognomen Balcer* 1666 (:im. Baltazar Mall s. 193); *Alberti Banach* 1671 (:im. Benedykt); *Christiani et Agnetis Barcz* 1757 (:im. Bartłomiej, Barnaba Mall s. 193); *Nicolai Barth* 1608, *Eleonora et Gustafi Bartow* 1769 (:im. Bartłomiej); *Georgius Benesz* 1651; *Helias Czech* 1579 (:im. złoż. Czesław, Czestmir); *Sigismundus Fric* 1626 (:im. Friedrich, stwniem. Frithuric, Friderich, Frederick SEMot5 s. 56-57); *Stanislaus Iurga* 1578 (im: Jerzy Mall s. 253, Grzegorz).

c) nazwiska równe formom deminutywnym i hipokorystycznym imion, np.: *Joannes Bartosek* 1584 (: im. Bartłomiej + suf. **-ek**); *Karol Bolesz z Czesławic* 1792 (:im. na Bole- typu Bolesław, Bolemir, Bolemysł + suf. **-esz**) *Joannes Borek* 1626 (:im. Borzysław, Bolebor + suf. **-ek**, por. Borek SEMot1 s. 16); *Georgium Bretka* 1735 (:im. na Brat- typu Bratumił, Bratumiła Bretka formy zniem. Bretomił, Bretemił SEMot1 s. 17 + suf. **-ka**, por. Brecht SEMot5 s. 18); *Joannes Brozek* 1656 (:im. Ambroży SEMot2 s. 8 + suf. **-ek**); *Joannis Cyran* 1649 (:im. Cyr(yl) SEM 2 s. 27 + suf. **-an**).

Egzemplifikacja nazwisk dowodzi, że najczęściej do kategorii drugich określeń osobowych przechodziły formy skrócone i spieszczone, rzadziej imiona pełne.

2.2.2. Nazwiska odmiejscowe

Jednym z pierwotnych sposobów identyfikacji osoby było wskazanie na jej miejsce pochodzenia, zamieszkania, lub/i posiadane przez nią dobra ziemskie, czyli wyrażenie relacji przestrzennych albo własnościowych. Na popularność tego typu określeń wpłynęło ich nacechowanie socjologiczne. Uważano je za nazwiska szlacheckie, a tym samym elitarne i nobilitujące. Nazwy tego typu początkowo identyfikowały właściciela danej miejscowości. Wskazywały też na aktualne miejsce zamieszkania, będące często miejscem urodzenia. W ten sposób mogły być też identyfikowane osoby zmieniające miejsce pobytu, nowi przybysze w danej okolicy.

Nazwiska odmiejscowe stanowią w obrębie materiału poznańskiego zbiór 1310 nazwisk. Wskazując na geograficzne położenie nazwy miejscowej będącej podstawą motywacji, można określić, jaki udział w kreowaniu nazw osobowych miały toponimy zlokalizowane na terenie Wielkopolski oraz odtworzyć kierunki napływu nowych osadników. Wyniki tej analizy należy interpretować ze świadomością funkcjonowania niejednokrotnie kilku równobrzmiących nazw miejscowych zlokalizowanych w różnych regionach geograficznych.

Zwracają uwagę, obecne jeszcze w tej grupie nazw, konstrukcje analityczne o charakterze wyrażen przyimkowych, z przyimkami: *z*, łacińskimi: *ab*, *de*, *ex* (ten przyimek pojawiał się najczęściej), *a* i niemieckim *von*. Często konstrukcje te rozbudowane są o określenia statusu społecznego, pełnionych funkcji a także o sygnały relacji rodzinnych, np.: *Anna de balnea Bedelica* 1614; *Christianum von Venus militem* 1740; *Augustinus Nepomucenus Theodorus de Auersberg* 1756.

Deskrypcje określone prezentują w badanym materiale regresywny model nazewniczy, wypierany przez formy syntetyczne, o czym świadczą występujące paralelnie oznaczenia osobowe, np.: *Dorothea de Grodzisko* 1711 > *Dorothea Grodziska*; *Annam Virginem de Oppido Buk* 1717 > *Anna Bukowska*; *Marianna de Srem* 1796 > *Marianna Śremska*.

Formy syntetyczne nazwisk odmiejscowych reprezentują:

a) nazwiska równe formalnie nazwom miejscowym. Do kategorii antroponimów bez zmian formalnych przeszły np.: *Venerabilis Albertus Białłokosz* 1650 (: n. m. *Białłokosz*, *Bialłkosz* Wlkp.), *Hieronimi Bieźgel* 1617 (: n. m. *Bieźgiel*, *Bieźgło*), *Alexandrum Brzyski* 1755 (: n. m. *Brzyski* Wlkp.), *Adamus Charlupia vicarius* 1606 (: n. m. *Charłupia* w pow. sieradzkim); *Albertus Chodziesz* 1587 (: n. m.

Chodzież w Wlkp.), *Antonium Grod Militem* 1753 (: n. m. *Grod w Wlkp.*), *Jacobi et Magdalena Gronwald Sutorum Civium Posnan* 1747 (: n. m. *Grunwald w pow. łódzkim, olsztyńskim*).

b) nazwiska derywowane słowotwórczo lub fleksyjnie od nazw miejscowych. Relacja przynależności do miejsca była wyrażana przy pomocy wykładników morfologicznych. Najefektywniejszym sufiksem tworzącym polskie nazwiska odmiejscowe był sufiks *-ski*¹⁶⁵, najczęściej rozbudowany o dodatkowe elementy: *-(ew)ski*, *-(ow)ski*, *-(iń)ski*, *-(yń)ski*, *-(ac)ki*, *-(ec)ki*, *-(ic)ki*, np.: *Honestum Simonem Blaziewski* 1754 (: n. m. *Błazejewo, Błozejewo Wlkp*); *Antonij et Agnetis Błędzinowskich artis musicum* 1723 (: n. m. *Błędzin Wlkp*); *Joannis Bolelicki* 1592, *Honesta Zophia Bolewicka Jąnowa* 1632 (:n. m. *Bolelice, dziś Bolewice Wlkp*). Więcej o tym sposobie tworzenia nazwisk w rozdziale poświęconym nazwom osobowym o motywacji morfologicznej.

W nazwach tych zachodziły niekiedy alternacje morfologiczne, a procesowi derywacji towarzyszyły głównie uproszczenia i inne procesy fonetyczne, m.in. redukcja głoski należącej do tematu słowotwórczego, np.: *Adamczeski* (: n. m. *Adamczewice*), *Baldzeski* (n. m. *Baldowo*), *Barceski* (: n. m. *Barczew*), *Gębarzeski* (: n. m. *Gębarzewo*), *Kielczeski* (: n. m. *Kielczewo*).

2.2.3. Nazwiska od etnonimów¹⁶⁶

Odetniczne nazwiska utworzone w drodze transonimizacji, tworzą nieliczną grupę 51 nazwisk. Część z nich wstąpiła w postaci łacińskiej lub zlatynizowanej, ze względu na obowiązującą w kancelarii kościelnej łacinę. Nieliczne są etnonimy w językowej postaci niemieckiej.

Niektóre z nich zachowują jeszcze wartość deskrypcji jednostkowych, np.: *Alberti Węgrzin alias przelendzky* 1624; *Antoni Roza Węgrzyn alias Grek* 1759, inne pozbawione są już funkcji deskryptywnej, co poświadczone jest w tekstach metryk poprzedzającym je łacińskim wyrazem *dictus, cogno* ‘zwany’, np.: *Stanislaus*

¹⁶⁵ Na popularność sufiks *-ski*, wpłynęło jego nacechowanie socjologiczne. Uważano je za nazwiska szlacheckie, a tym samym elitarne i nobilitujące w przeciwieństwie do nazwisk odapelatywnych i odosobowych.

¹⁶⁶ Wśród etnonimów onomaści badający ten typ bazy antroponimicznej wskazują: nazwy plemion, grup regionalnych oraz n. narodowości, por. Z. Kowalik-Kaleta, *op.cit.*, 1982, s. 181-187.

Aurifabrer dicti Mazur 1580; *Stanislaus aurifaber cogno Mazur* 1592. Ponadto tworzono od nich nazwy żon i patronimika, np.: *Hnta: Ursula Włochowa excell: Dni: Itali uxor* 1633.

Analizy nazw odetnicznych dokonałam ze świadomością, że ich kreacja mogła być związana ze znaczeniem metaforycznym utrwalonym przez stereotypy. Niektóre z tych nazw mają dwuznaczną motywację, ponieważ mogły powstać zarówno o d nazwy etnicznej, jak i tak samo brzmiącej nazwy apelatywnej. I tak na przykład negatywne asocjacje przynoszą nazwy *Cygan* (por. *cygan* ‘kłamca, szachraj’, też ‘krętacz, złodziej, łotr, włóczęga’), oraz *Żyd* (por. *żyd* ‘szachraj, handlarz’), zaś pozytywne zabarwienie niesie nazwa *Polak*. Nie wykluczam w tym miejscu wielomotywacyjności nazw odetnicznych, np.: n. os. *Czech* mogła powstać bezpośrednio od nazwy etnicznej *Czech* lub od imion złożonych typu *Czesław*, natomiast n. os. *Węgrzyn* od nazwy etnicznej *Węgrzyn* ‘Węgier’ lub od ap. *węgrzyn* ‘wino węgierskie’.

W wyniku analizy wyodrębniłam:

a) nazwiska od podstaw będących etnonimami (nazwiska prymarne¹⁶⁷), np.: *Anglik* 1726; *Cygan* 1600; *Czech* 1579; *Francuz* 1590; *Gal* 1523; *Holender*; *Mazur* 1578; *Moskwa* 1587; *Niemiec* 1753; *Olender* 1687; *Polak* 1716; *Rumun* 1683; *Wenet* 1764; *Westfal* 1697; *Węgier* 1617; *Włoch* 1581

W grupie tej wyodrębniają się nazwy osobowe łacińskie i zlatynizowane, np.: *Almanus* ‘Niemiec’; *Italus*; *Hungarus*; *Germanus*; *Iudeus*; *Ruthenus* ‘Rus’ 1588; *Scotus* 1625; *Ungarus* 1584. Grecko-łaciński sufiks *-ita* utworzył np.: *Brudzewita* 1625; *Leopolita* 1594; *Młodziejewita* 1580; *Pniewita* 1609; *Radomita* 1614; *Uniewita* 1600 oraz nazwy genetycznie niemieckie, np.: np.: *Behm* < *der Böhme* ‘Czech’; *Dyring* < niem. *Döring* ‘Turyńczyk’; *Preis* < niem. *Preuß* ‘Prus; *Rajmann* 1684 < niem. *Reinmann* ‘Nadreńczyk,’ oraz *Bajer* ‘Bawarczyk’ 1631; *Bomler* 1765; *Greichmann* ‘Grek’; *Unger*, *Ungier* 1579;

b) Nazwiska sekundarne pochodne od etnonimów, utworzone za pomocą formantów nazwiskotwórczych, np.: *Ausburczyk* 1627; *Lwowoczyk* 1617; 1577; *Laczek* 1629; *Moskwicz* 1579; *Ormian* 1655; *Ormianin* 1588; *Ormiańczyk* 1619; *Rusek* 1605; *Sarbak* 1597; *Sarbian* 1715; *Ślęzakowski* 1659; *Węgrzyn* ‘Grek’ *Żydek* 1617; *Żydowicz* 1709.

¹⁶⁷ Za prymarne uznałam etnonimy funkcjonujące w XVI-XVIII w. z charakterystycznymi dla nich formantami, np.: *-czyk*, *-in*, *-yn*.

Na poziomie badanych tekstów, trudno ustalić czy formy *Włoch* i *Italus* są formami stosowanymi wymiennie dla tych samych osób. Nie znalazłam też takiego potwierdzenia dla osób noszących nazwiska: *Niger*, *Szwarcz*, *Czarny*.

Obecność nazw odetnicznych świadczy o kontaktach Poznania z różnymi narodowościami i krajami. Najwięcej nazw odetnicznych określało osoby przybywające z Niemiec: *Almanus*, *Szwab*, *Wastfal*, *Niemiec*, *Deutsch*, z Włoch: *Włoch*, *Italus*, *Italicus*, *Wenet* oraz Francji: *Gal*, *Francuz*, *Gallus*.

2.2.4. Nazwiska od nazw herbowych¹⁶⁸

Wskazanie w badanych nazwiskach jako podstawy nazwy herbowej wiąże się ze znajomością historii poszczególnych rodzin. Można by dopatrywać się tych podstaw w nazwach poprzedzonych wyrazem *dictus*, ale z moich obserwacji wynika, że takie założenie prowadziłoby do wielu błędów interpretacyjnych. W analizie kierowałam się głównie rozbudowanym kontekstem charakteryzującym nosiciela, który uwzględniał jego imię/imiona, określał jego przynależność klasową, pełnione funkcje oraz wskazywał na pochodzenia. Motywacja od nazw herbowych została uznana za podstawową m.in. w nazwiskach, np.: *Nbilis: Daniel Nalecz* ; *Georgy Bolcz Mercatoris*; *Joannes Korab*; *Alexandrii Lew*; *Zacharias braseatoris puchala vocati de platea Wratislawiensis*; *Nbilis: Matthias Roman*; *Marcin Szeliga*; *Famatus Sebastianus Zareba Horologiatore*.

2.3. Podstawy motywacyjne nazwisk złożonych

Nazwiska złożone powstały z połączenia dwóch rdzeni lub zestawienia dwóch wyrazów. Nazwy złożone charakteryzują się przede wszystkim ekspresją. Trudno ustalić motywację poszczególnych nazw. Ponieważ nieznana jest sytuacja nominacji, opieram się na znaczeniu członów nazwiska i asocjacjach jakie one wywołują. Wśród nazwisk złożonych można wyróżnić kilka grup ze względu na ich strukturę oraz charakter gramatyczny członów składowych. Są to:

¹⁶⁸ Nazwy herbowe objaśniam za SEMot6.

1. Zrosty o charakterze przymiotnikowo-rzeczownikowym:

a) **przymiotnik + imię**, np.: *Biały Jan* (: *biały + Jan*), *Czarny Jan* (: *czarny + Jan*) *Czarny wojciech* (: *czarny + Wojciech*) *Czarny wojtek* (: *czarny + Wojtek*), *Łysy wojtek* (: *łysy + Wojtek*), *Mały Jan* (: *mały + Jan*),

b) **przymiotnik + rzeczownik osobowy**, np.: *Chłopi Brat* (: *chłopi + brat*), *Nowy Młynarz* (: *nowy + młynarz*), *Miejski Czeladnik* (: *miejski + czeladnik*),

2. Composita (formacje dwuczłonowe – złożenia i zrosty) o strukturze czasownikowo-rzeczownikowej:

a) **czasownik + rzeczownik**, np.: *Golibrzuch* (: *golić + brzuch*, gw. ap. *golibrzuch* ‘golibroda’) *Doikrowa* (: *doić + krowa*) ‘ten, który doi krowy’ *Doikrówka*; *Kapinos* (: *kapać + nos*) ‘taki, któremu kapie z nosa’; *Kopinoga* (: *kopać + noga*) ‘taki, który kopie’; *Mierzywoda* (: *mierzyć + woda*); *Nosigroch* (: *nosić + groch*); *Odrawąż* (: *odrzeć, odrać 'obedrzeć' + wąż*), *Pieczyróg* (: *piec + róg*), *Pierzykoszula* (: *prać + koszula*) ‘ten, który pierze koszule’; *Placiszeląg* (: *placić + szeląg*) ‘ten, który płaci szelągami’, *Siejgroch* (: *siać + groch*), *Topirybka* (: *topić + rybka*), *Waligóra* (: *walić + góra*), *Woziwoda* (: *wozić + woda*), *Zawalidroga* (: *zawalić + droga*). W takich złożeniach antroponimicznych formantem słowotwórczym jest interfiks *-i* lub *y*;

b) **przymiotnik + rzeczownik**, np.: *Kozidół* (: *koza + dół*); *Krowigęba* (: *krowa + gęba*), *Pszczelilas* (: *pszczola + las*), *Rosigroch* (: *rosa + groch*), *Sądnydzień* (: *sądny + dzień*), *Złotadziura* (: *złoty + dziura*), *Żabinoga* (: *żabi + noga*),

c) **przysłówek + morfem czasownikowy**, np.: *Ledworuch* (: *leda, ledwo + ruszać się*) ‘ten, kto ledwo się rusza’,

d) **przysłówek + rzeczownik**, np.: np.: *Darmopych* (: *darmo + pych*) ‘człowiek nadęty bez przyczyny’; *Darmopysk* (: *darmo + pysk*); *Międynoga* (*między + noga*).

Poza wskazanymi typami lokują się pojedyncze przykłady compositów o zróżnicowanej strukturze gramatycznej, np.: *Dokawalca* (*do + kawalec*), *Dopołudniak* (: *do + południe*) ‘ten, który całe dopołudnie śpi’, *Niemiejski* (: *nie + miejski*), *Podbrozowski* (: *pod + brog*) ‘człowiek mieszkający pod brogiem’, *Serżryj* (: *ser + żreć*). Niektóre powstały zapewne pod wpływem wzorców niemieckich, np.: *Organmistrz* (: *organy + mistrz*), *Samprzyszedeł* (: *sam + przyszedł*).

Jedna nazwa w zbiorze nazw złożonych zbudowana jest z trzech członów, tj: *Pierwszegodoroboty* (: *pierwszy + do + robota*). Być może charakteryzowała osobę

pracowitą i sumienną, zaś nazwisko **Babiebyk** powstało zapewne od charakterystycznego powiedzenie ‘dać komuś byka’.

Rzeczowniki wchodzące w skład nazwisk należą do różnych kręgów semantycznych: nazw osób, nazw zoologicznych, nazw botanicznych, nazw przedmiotów i zjawisk przyrody nieożywionej, nazw produktów żywności, przedmiotów kultury materialnej, nazw pojęć oderwanych.

Wiele z tych nazw jest formalnie równych apelatywom przezwiskowym. Nawiązywały one głównie do cech charakteru lub wyglądu ludzi, a także ich zajęcia. Można przypuszczać, że nazwy te powstały pod wpływem emocji i były wynikiem kreatywności człowieka w tworzeniu przezwisk. Często posługiwano się barwną metaforą, dotyczącą świata zwierząt, roślin i zjawisk przyrody, dlatego możemy mówić o dużej ekspresywności tych nazw.

3. Nazwiska obce

3.1. Nazwiska niemieckie

Nazwiska obce, występujące w księgach metrykalnych, to głównie nazwiska pochodzenia niemieckiego, wyróżniające przybyszów z Niemiec, którzy na stałe osiedlali się w Poznaniu i jako współprawni obywatele miasta uczestniczyli w jego zagospodarowywaniu¹⁶⁹. Źródła pozwalają wnioskować, że byli wśród nich zarówno chłopci, rzemieślnicy, uczeni, przedstawiciele wyższych warstw społecznych, członkowie władz miasta, pełniący ważne funkcje społeczne i polityczne. Zapiski metrykalne ujawniają niekiedy miejsce pochodzenia lub urodzenia tych osób, np.: *Hendrich Konig von Bern*; *Magnifica Marianna Borkein Milites Saxony*; *Strenuum Jacobum Szaier de Brandeburgia Militem*; *Georgium Bulchorn de Brandeburgia*; *Augustinus Nepomucenus Theodorus de Auersberg*; *Magnificum Georgium Wildyaldum Fridericum Ferdinandum de Kölln* ; *Godefridus Gross Viduus acatholicus oriundum de Brandeburgensem*. Wobec braku tego rodzaju sygnałów identyfikacji, wskaźnikiem „obcości” osoby pozostaje imię, np.: *Wilhelmi Bram*; *Joannis Vilhelmi Kuniel* lub kontekst, np.: *Strenuui Ludovici Moller Militis* 1764;

Strenuui Joannis Nenne Militis; Strenuui Joannis Murche militis; Strenuui Christophori Nidergesachse Militis. Zdarzają się też jednoznaczne kwalifikacje przy użyciu entonimów, np.: *Balthazar Ianio Germanus; Gregorius Aromatarius Germanus; Gasparum Brenner austrianum*.

Wśród licznego zbioru nazwisk pochodzenia niemieckiego wyróżniłam:

1. nazwiska bez śladów przyswojenia do języka polskiego:

a) **nazwiska równe niemieckim nazwiskom odapelatywnym**, np.: *Au* (: *Au* 'wyspa'), *Bart(h)* (: *Bart, Barth* 'broda'), *Edel* (: *Edel* 'szlachetny'), *Einsporn* (: *enisposrnen* 'wpiąć, przypinać ostrogi'), *Habicht* (: *Habicht* 'jastrząb'), *Nicht* (: *nicht* 'nie'), *Trepmacher* (: *Trepmacher* 'szewc'),

b) **nazwiska równe niemieckim nazwiskom odmiejscowym**, np.: *Aulich* (: n. m. *Aulich*), *Baumgart* (: n. m. *Klein Baumgart* pol. *Namirowo*), *Baumgarten* (: n. m. *Baumgarten* pol. *Dzierzgoń*), *Budisthyn* (: n. m. *Bodenstein*), *Exner* (: niem. n. m. *Exin* ob Kcynia w pow. szubińskim), *Lauterbach* (: n. m. *Lauterbach*), *Passentorfow* (: n. m. *Passendorf* w pow. kładzkim), *Rehemberg* (: n. m. *Rechenberg*), *Steinberck* (: n. m. *Steinberg, Steinberk*), *Zeydlit* (: n. m. *Seidlitz, Zeidlic*, dziś Siedlce),

c) **nazwiska derywowane od niemieckich nazw miejscowych** tworzą nieliczny zbiór antroponimów powstałych na drodze derywacji sufiksальной oraz paradygmatycznej. Analiza nazwisk mieszkańców Poznania wskazuje, że najczęściej dodawano suf. *-er*¹⁷⁰ do pełnych nazw miejscowych, np.: *Anna Ausburgerowna* (: n. m. *Ausburg*), *Antonium Naysteter* (: n. m. *Neustadt*), *Franciscus Krauthofer* (: n. m. *Krauthoff*).

2. nazwiska ze śladami adaptacji fonetycznej, graficznej, morfologicznej. Nazwiska o charakterze hybrydalnym o podstawie niemieckiej i polskich sufiksach. Podstawę tych nazw stanowią nazwy niemieckie, do których dodano typowo polskie sufiksy: *-ski, -owic(z), -ek, -ka*. Adaptujące się do polskiego systemu nazwiska obce mogły podlegać też przekształceniom fonetycznym i graficznym. Formy tego typu tworzone były:

¹⁶⁹ Por. T. Jurek, *Poznań i jego mieszkańcy w XIII i XIV w.*, [w:] *Poznań w perspektywie onomastyki i historii*, Poznań 2010, s. 527-546, J. Wiesiołowski, *Poznań i jego mieszkańcy w XIV-XVIII w.*, [w:] *ibidem.*, s. 547-555.

- przez dodanie polskiego sufiksu **-ski** (też wariantów tegoż), np: **Blomskich** (: podstawy *Blom-*, *Blum-* np. *Blume* 'kwiat'), **Dągielski** (: *Dangel* < im. *Daniel*), **Dekowski** (: niem. n. os. *Decke*), **Kajerski** (: n. os. *Keier* < dniem. *Keie* 'dzida'), **Klembalski** (: niem. os. *Klomp*, *Klump* 'gruby człowiek'), **Lumiński** (: *Lumm*), **Madelski** (: *Madel* < ap. *Mädel* 'dziewczyna, dziewucha'), **Oldenburski** (: n. m. *Oldenburg*), **Raubowski** (: n. os. *Raub*), **Szetlewski** (: n. os. *Schätel*, *Setel* < śrwniem. *satel* 'siodło'),

— przez dodanie sufiksu **-owic(z)**, **-ewic(z)**, np.: **Han(n)erowicz** (: n. os. *Hanner*), **Hennerowicz** (: n. os. *Henner*), **Jungowicz** (: n. os. *Jung* < *jung* 'młody'), **Kraulewicz** (: n. os. *Kraul*), **Limanowicz** (: n. os. *Liman*), **Prolewicz** (: n. os. *Proll*), **Wenerowicz** (: n. os. *Wener* < śrwniem. *wagener*, *wegener* 'stelmach, kołodziej'),

— przez dodanie, bądź wymianę sufiksu **-ek**, np.: **Fibek** (: *Fiebach*, *Fiebich*), **Standerek** (: *Ständer* 'filar, słup'), **-ik**, np.: **Kledzik** (: *Kleid* 'ubranie, suknia'), **Kulbik** (: *Kulbe*).

5.2. Nazwiska łacińskie¹⁷¹

W materiale odnotowałam ogromny zbiór 187 nazwisk łacińskich, występujących bezpośrednio po imieniu. O tym, że była to nazwa osobowa pełniąca funkcję nazwiska świadczy zapis: *Domino Jacobo Sartore Cognomine Cantor*. Dodatkowo, określenie łacińskie, spełniało ważną funkcję identyfikacyjną, dopełniając informacje o nosicielu.

Wśród nazwisk łacińskich najliczniejszą grupę tworzą nazwiska odzawodowe. Jako drugie i jedyne określenie człowieka wystąpiły m.in.: **Acularius** (: *acularius* 'iglarz'), **Albicerdonis** (: *albicerdonis* 'białoskórnik, rzemieślnik, który wyprawia białe (tj. wyższego gatunku) skóry'), **Altarista** (: *altarista* 'altarysta, duchowny pełniący obowiązki przy pewnym ołtarzu i pobierający związane z tym dochody'), **Apotecary** (: *apothecarius* a. *apotecarius* 'aptekarz, także kramarz, sprzedawca'), **aquaeductoris** (: *aquaeductor* 'budowniczy kanałów miejskich, woziwoda'), **aquario** (: *aquarius*, *aqualis* 'mając związek z wodą', 'należący do wody'), **Architectoris** (: *architectus* 'architekt, budowniczy' *architectonis* 'budowniczy'), **arcularius** (: *arcularius* 'stolarz, skrzynnik'), **Aromatharius** (: *aromatarius*

¹⁷⁰ Formant *-er*, który tworzył w języku niemieckim m.in. nazwy mieszkańców, odpowiadał pod względem funkcjonalnym polskiemu formantowi *-ski*.

'aptekarz, drogista, kupiec korzenny'), **Aulicus** (: *aulicus* 'służący, służba dworska'), **Aurifaber** (: *aurifaber* 'złotnik'), **Balneator** (: *balneator* 'łaziebny, kąpielowy' też 'właściciel łaźni'), **Barbaricus** (: *barbaricus* 'golibroda, cyrulik, fryzjer', por. *barbaricus* 'nieumiejętny, barbarzyński'), **Barbitonsor** (: *barbitonsor* 'golarz'), **Cantor** (: *cantor* 'śpiewak, kantor, kapłan'), **Chirurgus** (: *chirurgus* 'cyrulik, felczer, balwierz'), **Ephipiarius** (: *ephipiarius* 'siodlarz'), **Gladiator** (: *gladiator* 'rzemieślnik wyrabiający miecze, miecznik'), **Lignifaber** (: *lignifaber* 'cieśla, kołodziej, stolarz'), **Mercator** (: *mercator* 'kupiec'), **Pannicida** (: *pannicida* 'krawiec, sukiennik'), **Pannitonsor** (: *pannitonsor* 'postrzygarz sukna'), **Sutor** (: *sutor* 'szewc'), **Textor** (: *textor* 'tkacz, sukiennik').

Grupę łacińskich nazw zawodowych uzupełniają nazwy wskazujące na status społeczny, np.: **Inquilinus** (: ap. *inquilinus* 'chałupnik, komornik, kmięć nie posiadający ziemi'), **Mendicus** (: ap. *mendicus* 'żebrak, biedak').

Mniej liczną grupę stanowią określenia dotyczące pokrewieństwa, np.: **Avus**, **Avia** (: *avus* 'dziadek, przodek', *avia* 'babka, też ciotka'), **mulier** (: ap. *mulier* 'niewista, kobieta, mężatka, żona').

Poza tymi grupami można wyróżnić dodatkowo nazwy o charakterze przezwiskowym, np.: **Bacelli** (: *bacellus, bacellus* 'laseczka, kijek'), **Bastradus** (: *bastradus* 'dziecko nieprawe'), **Misera** (: *misera* 'nędzny, biedny, godzien oplakania').

Są również takie, które wskazują na przynależność etniczną, np.: **Almanus** (: *Almanus* 'Niemiec').

Z materiału antroponimicznego wynotowałam jedno nazwisko o charakterze hybrydalnym o niejednoznacznej motywacji: **Akwicz**– ap. *aqua* 'woda' lub łac. *aquila* 'orzeł' + suf. genetycznie patronimiczny **-ic(z)**.

Do kilku nazw miejscowych dodano sufiksy łacińskie, np.: Vbilis: Joannes *Biscupinius* 1628 (: n. m. *Biskupin*); Andreas *Bigdostiensis* Studiosus Thologiae 1604 (. m. *Bydgoszcz*), Joannes *Pakostensis* 1632 (: n. m. *Pakość*), Hntus: Dnus: Johannes *Groholitanus* 1603 (: n. m. *Grocholice*) Vnbilis: Martinus *Wartensis* Canonicus et Zacristianus 1618 (: n. m. *Warta*), Joannes *Wrzesnensis* (n. m. *Września*), Laurentius *Zegrzensis* Cantor 1616 (: n. m. *Żegrze*), Jacobus *Zernicenses* 1610 (: n. m. *Żerniki*).

¹⁷¹ Nazwiska łacińskie objaśniam za: JU oraz Sond.

Nazwy zawodów zapisane w obowiązującym języku kancelaryjnym uważane były za oficjalny sposób identyfikacji. Często wyróżniano osoby z niższym statusem zapisując ich zawód po polsku.

Obecność łacińskich nazw w *Słowniku* jest uzasadniona, bowiem są one notowane w wielu słownikach antroponimicznych doby staropolskiej i średnio-wiekowej. *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce notowanych* rzadko odnotowuje ich obecność, ale warto zwrócić uwagę na dwa nazwiska, które występują wyłącznie w Wielkopolsce, np.: *Bacella* [1, **Po**: 1]

Źródła przynoszą dowody tłumaczenia tych nazw, np.: *Mathias braseator alias browarz* 1580; *Joannis Nayzert Musici* 1763 || *Jan Nayzert Muzykant Stary Sługa Koscielny* 1784.

3.3. Nazwiska włoskie

Odnosiłam 3 nazwiska włoskie: *Allegro*, *Bianconi* oraz *Pinocci*. Prawdopodobnie nazwiska obce, inne niż niemieckie, sprawiały pisarzom trudności, bowiem Włosi najczęściej określani byli poprzez wskazanie etnosu, np.: *Andris jtalus*; *Fmti: Kieliani Italus*; *Jacobi Itali Muratoris*; *Excell: Dni: Medicinae Felicas Itali* - jak pokazuje ostatni przykład, niezależnie od statusu społecznego.

3.4. Pozostałe nazwiska obce

Pozostałe nazwiska obce wynotowane z ksiąg metrykalnych pochodzą z języka węgierskiego: *Segedin* oraz francuskiego: *Bousquiet*, *Deboe*||*Deboi*||*Dibue*||*Dybue*||*Dubois*.

4. Chronologia nazwisk

Do ukazania chronologii (ciągłość lub powtarzalność nazwy osobowej) posłużyły daty pierwszego zapisu antroponimu z **SSNO**; następnie dla nazwisk od A-G podano datę z **AntrP** a potem nazwisko z **SNW**. Większość nazwisk posiada swoje potwierdzenie w obu słownikach.

W całym zbiorze nazwisk wynotowałam kilka nazw, które wg SNW notowane są wyłącznie w województwie poznańskim. Ciekawostą jest, że dwa z tych nazwisk, to nazwiska łacińskie, np.: Bacelli [1, **Po**: 1], Brodziszewski [51, **Po**: 48], Cantor [1, **Po**: 1], Dinos [4, **Po**: 4], Dłużewicz [50, **Po**: 46], Helka [37, **Po**: 35], Jarmużyk [13, **Po**: 13], Kałużewicz [5, **Po**: 3], Kauzer [5, **Po**: 5] Kornasz [15, **Po**: 15], Krich [2, **Po**: 2], Mullak [4, **Po**: 4] SNW, Seling [1, **Po**: 1], Skaradkiewicz [3, **Po**: 3], Skotarz [1, **Po**: 1] SNW, Stajnic [2, **Po**: 2], Szelażkiewicz [1, **Po**: 1] SNW, Wajcher [8, **Po**: 8],], Watszon [2, **Po**: 2], Wągrowiecki [2, **Po**: 2] SNW, Werecha [6, **Po**: 6], Wrzał [26, **Po**: 22].

Bogaty materiał onomastyczny uzupełnia dane na temat chronologii poszczególnych nazwisk. Nazwiska od A-G porównałam z AntrP i okazało się, że dla wielu nazwisk znalazłam wcześniejsze potwierdzenia. Co ciekawe, większość tych nazwisk została odnotowana w dotychczasowych monografiach antroponomastycznych, jako notowane w źródłach wielkopolskich, np.:

Nazwisko	KMMM ¹⁷²	AntrP	Nazwisko	KMMM	AntrP
Bretka	1735	1757	Bryłka	1743	1762
Brezina	1697	1712	Brzuszek	1578	1679
Bruchwicki	1672	1764	Brzuskowicz	1621	1729
Brukarz	1581	1601	Bugajewicz	1771	1792
Brun	1629	1673	Bujaczka (fem.)	1578	1617
Brych	1626	1652	Bujakiewicz	1650	1773
Bryczyński	1791	1797	Bul	1666	1705
Bulczyk	1653	1712	Garbalski	1728	1755
Bułczyński	1691	1711	Garbarczyk	1584	1595
Burak	1587	1650	Faulwasser	1767	1785
Buszke	1786	1789	Fodarski	1710	1763
Buszyn	1628	1640	Fogielzang	1710	1712
Byk	1585	1549	Gawarecki	1653	1770
Bździel	1582	1676	Gawlikowski	1740	1754
Cerps	1683	1715	Gardowicz	1715	1781
Cienkusz	1587	1711	Gąsowski	1649	1677
Cieślewicz	1657	1741	Gębusiewicz	1761	1778

¹⁷² Przyjęty w zestawieniu skrót **KMMM** oznacza księgi metrykalne kolegiaty św. Marii Magdaleny, zaś **AntrP** Antroponimia Polska od XVI-XVIII

Coqus	1577	1598	Gieczewski	1612	1714
Cwojdziński	1746	1762	Giersz	1594	1618
Czachorski	1611	1635	Gierszewski	1712	1770
Człczyński	1689	1697	Głomski	1664	1743
Czeszkiewicz	1672	1680	Gołąbkiewicz	1720	1727
Czosnek	1587	1600	Gołąbowicz	1627	1755
Czubaczyk	1632	1692	Goński	1747	1783
Czubatka	1600	1624	Gorzyc	1628	1648
Daniewlewski	1711	1722	Gościńska (fem.)	1635	1657
Darmopysk	1580	1630	Gotfryd	1616	1785
Darski	1709	1790	Grab	1581	1603
Debel	1714	1722	Graczkowski	1754	1758
Derkowski	1659	1785	Grądkowski	1685	1711
Dominowski	1577	1599	Grochulski	1696	1770
Dorobisz	1628	1708	Gronalski	1730	1738
Drapacz	1606	1743	Gruchała	1670	1671
Drescher	1774	1799	Gruszewicz(z)	1626	1735
Działak	1592	1603	Grys(z)ka	1584	1640
Dziekczyński	1630	1681	Grzebiennik	1578	1587
Ephippiarius	1584	1588	Grzymski	1582	1748
Escon	1711	1767	Gwido	1577	1645

Jak pokazuje powyższe zestawienie, historię poszczególnych nazwisk polskich, należy przesunąć nawet o kilkadziesiąt stuleci wstecz.

5. Socjolingwistyczna analiza nazw osobowych

Każda nazwa pełniąca w tym materiale rolę nazwiska rozpatrywana była w relacji do konkretnego społeczno-historycznego kontekstu. Już samo zbieranie materiału, tj. nazw osobowych poświadczonych wraz z szerokim kontekstem, wiązało się z obserwacją socjolingwistyczną. Wybór źródeł charakteryzujących się bogactwem materiału antroponimicznego, ciągłością zapisów oraz oficjalnością, dał możliwość zaobserwowania wielu zjawisk w zakresie funkcjonowania nazwisk w Poznaniu od połowy XVI do końca XVIII wieku.

W okresie, w którym powstały analizowane teksty, językiem dokumentów jest łacina. Należy więc przyjąć, że metryki kościelne spisane w tym języku, należą do dokumentów oficjalnych. Tym samym można uznać, że wszelkie określenia osób spisane w języku polskim będą należeć do form nieoficjalnych, potocznych.

Również zdrobniałe polskie formy imion w tekstach łacińskich są elementami systemu potocznego, np.: *bapt: Heduigim et Ursula illegitimi Magdalena cuiusda od pastuchy de villa Zegrze et **Maciek** 1615*. W tym zapisie warto także zwrócić uwagę na brak dodatkowych elementów identyfikujących mężczyznę, co wiąże się bezpośrednio z jego stanem cywilnym. Notatka *illegitimus* ‘nieślubny’ rzuca światło na sposób identyfikacji matki i ojca dziecka. Stan cywilny rodziców chrzących swoje dzieci był zawsze skrupulatnie odnotowywany, a konsekwencją posiadania nieślubnych dzieci były lakoniczne (niedbałe!) wpisy do ksiąg metrykalnych, np.: *bapt: Heduigim Martini et Catharina illegitimorum 1657; bapt: Simonem filium Joannis et Agnetis illegitimorum 1659; bapt: Filium Casimiru Casimiri et Theresia illegitimorum 1660; bapt: Paulum ignotorum Parentum alias Illegitimi thori Matris Regina 1710*.

Sygnalizowany związek między sposobem (stylem) zapisu metrykalnego a kondycją społeczną oraz wartościowaniem „wiernych” ujawnia się wyraziście w oznaczeniach osobowych i tytułaturze przedstawicieli władz kościelnych. Stosowano dla nich określenia *reverendissimus* ‘przewielebny’ (skrót: *Rndus:*), *reverendus* ‘wielebny’, *venerabilis* ‘dostojny’ (skrót: *Vnbilis:*), *honorabilis* ‘czcigodny’ (skrót: *Hnbilis:*). Należeli tu m.in. biskupi, opaci, prałaci, proboszczowie, wikariusze. Wszystkie elementy biorące udział w identyfikacji tych osób, w tym nazwiska, podawane były po łacinie, np.: *Rndus: Dnus: Andreas Czaczki 1578; Rndus: Dnus: Lucas Dalewski Sancti Adalberti Praepositus 1715; Wielmożny J: Łukasz Dalewski Proboszcz kolegiaty 1753; Rndus: Dnus: Joannes de Zalesie Baykowski 1632; Rndus: Josephus Brodnicki Praepositus Ecclesia Collta: 1728; Rndus: Dnus: Stanislaus Nicz Canonicus Posnaniensis 1610*. Bardzo często wskazywano na ich pochodzenie poprzez latynizację elementów identyfikacyjnych, np.: *Vnbilis: Martinus **Dąbrouius** Altarista Ecclea: SMM Posnan 1612; Vnbilis: Matheus **Pobiedziscensis** Canonicus et Altarista Ecclea: Collta: SMM 1605*.

W tej grupie uwagę zwracają mało rozbudowane modele identyfikacji altarystów, ‘duchownych pełniących obowiązki przy ołtarzach i pobierających

związane z tym dochody', np.: *Hbilis: Gregorius altarista SMM 1582; Hnbilis: Dnus: Joannes Altarista 1587; Hntus: Dnus: Sebastianus altarista 1592.*

Uczni, lekarze i filozofowie określani są w źródłach tytułem *excellens*, np.: *Excellentis Dnus: Joannis Borek philosophia et Medicina Doctor et Catharina 1626; Excell: Dnus: Georgius Janecius Phia: et Med: 1627; Excellens ac Sbilis: Dnus: Jacobus Ligęza Philosophia et Medicina Doctor Consul Posnan 1653; Excellentus Dni: Alberti Będkoski Philosophia et Medicina Doctory 1695; Excellentissimi Dni: Joannis Georgii Jelonek Philosophia et Medicina Doctoris et Anna Maria Consortis 1750.* W tej identyfikacji obowiązuje bezwyjątkowo model *imię + nazwisko*. Warto zwrócić uwagę, że pojawiają się w tej grupie również nazwy odapelatywne.

Różnice w identyfikacji osób – przedstawicieli różnych stanów społecznych, są widoczne już na poziomie wstępnej analizy. Mam przy tym świadomość, że przesuwiała się relacja tytułatury wskazującej na pozycję społeczną, do rzeczywistej struktury społecznej w ramach poszczególnych klas¹⁷³.

Biedota, służba, żebracy i chorzy identyfikowani są najczęściej przy pomocy samego imienia, bądź imienia i deskrypcji wskazującej na wykonywane zajęcie. Najbiedniejsi określani są rzeczownikami *żebrak, dziad, prostak* lub ich łacińskim odpowiednikiem *mendicus*, np.: *Sebastianus Mendicus 1584; Puer Anna Petri Prostaka et Margaretha 1584; Martinus Adami mendici et Anna 1590; Sebastianus mendicus debilis visu 'ułomny wygląd' 1599; Matthias et Anna mendicantes 1636; bapt: Valentinum Jacobi Mendici et Zophia 1677; Ludwik żebrak 1751.*

Ci, którzy obok imienia, posiadają dodatkowe określenie, zwykle posługiwali się nazwiskami o motywacji od apelatywów, np.: *Albertus Kaleta Mendicus* (: ap. *kaleta* 'sakiewka'), *Stanislaus Kopa mendicus* (: ap. *kopa* 'sterta, kupa'), *Albertus Pilarz Mendicus* (: ap. *pilarz*), *Szostkowa Mendicantes ex Xenodochio* (: ap. *szostak* 'szóstka dawna polska moneta równa sześciu groszom'), *Albertus Warzygęba mendicus* (: złożenie *wrzyć + gęba*), *Simon Wrona mendicus* (: ap. *wrona*).

Także osoby napiętnowane, łamiące przyjęte w społeczeństwie zasady określane były samym imieniem, np.: *Paulus Alberti et Anna ex domo in honesta famuli civitatis intra muros parentes Portam aquaticam alias Lupanarius 1591* (: łac. ap. *lupanarius* 'nierządny, rozpustny', *lupanaria* 'nierządnicza, prostytutka').

¹⁷³ R. T. Prinke, *Poradnik genealoga – amatora*, Warszawa 1992, s. 108.

Warto dodać, że przy określaniu osób spoza marginesu społecznego, wielokrotnie nie zadawano sobie trudu bliższej identyfikacji, o czym świadczy zapis: *Stara Niewiasta 1732; Dziad Strary 1732; Ubogi w miejscu zmarły 1727; Jan Pomocnik ubogi zchorzał 1784.*

Stojący wyżej w hierarchii społecznej chłopci, gospodarze i kmiecie, którzy w tekstach metryk określani byli jako *laboriosus* ‘pracowity’, *inquilinus* ‘chałupnik, komornik, kmięć nie posiadający ziemi’, identyfikowani byli przy pomocy samego imienia ze wskazaniem na miejsce pochodzenia, np.: *Matheus Michaelis et Anna laboriosus 1596; Matia et justina laboriosus de Starołęka 1599; Andrea inquilini ex Area lapidea 1599; Alberti inquilinus 1600; Martinus Laboriosus z zawad 1601; Stanislai Laboriose Sub monticulo 1609; Abraami kmięć 1610; Luca laboriosi ex bedellica platea 1636; Laurentius et Marianna Laboriosorum 1712.* Niekiedy pomijano nawet imię, np.: *Kmyęć Sub monticulo 1581.*

W tej grupie społecznej dominuje schemat *imię + nazwa odapelatywna*, wskazująca na wykonywany zawód np.: *Laboriosi Joannis Auriga 1670; labor. Michael Bitner 1754; laboriosus Andrea Brąberek 1765; laboriosi Joannis Brukarz 1692; laboriosus Josephus Haber 1770* oraz *imię + formacja patronimiczna*, np.: *laboriosi Philippi et Margaretha Adamczyk 1726; laboriosi Pauli Bakalarczyk 1711; laboriosi Petrum Balcerowicz 1737; laboriosi Valentini Grzeskowiak 1763.*

Kolejną warstwą społeczną to drobni rzemieślnicy oraz rolnicy określani w księgach przymiotnikiem *honestus* ‘uczciwy’. Rzadko zdarza się, aby wymieniano ich tylko z imienia, np.: *Honestus Simon Cocus 1579; honestus Stanislaus Doleator 1579; Honestus Andreas Barburka 1590; Honestus Joannes Bajor Hirurgus et Civis Posnan 1712; Honestus Joannes Ambroszkiewicz 1713; Honestus Joannes Kionsowicz Cives Posnanienses 1715; Honestus Jacobus Limanowicz 1715; Uczciwy Marcin Piwniczny 1743.*

Sygnal średniozamożności akcentowano określeniem *famatus* ‘sławetny’. Osoby należące do tej grupy społecznej zawsze rejestruje się z imienia i nazwiska oraz za pomocą dodatkowych określeń. Często też zaznacza się fakt, iż są oni pełnoprawnymi obywatelami miasta i/lub wskazuje się na wykonywanie prestiżowych zawodów rodzinnych, np.: *Famatus Stephanus braxator Baryczka ex aquatica platea 1619; Famati Domini Joannis Apothecarius 1663; Famati Martini Bruchwicki et Catharina Ciuium Posnan 1691; Famati Jacobi Balcerkowicz et Elizabethis Civium Posnan 1697; Fmtorum Joannis et Dorothea*

Balickich Lanionum Civium Posnan 1727; Famatus Christianus Bromcel Hirurgus Civis Posnan 1727.

Lepiej uposażonych mieszkańców miasta, zamożnych patrycjuszy, tytułowo w dokumentach formą *spectabilis* ‘godny’, np.: *Spectabilis Domini Matia hyrurgi 1596* (łac. *chirurgus* ‘cyrulik, felczer’); *Spectabilis Dominus Georgius Ianecius philosophia et Medicina Doctor 1629*; *Spectabilis Domini Gregorii Albert Sartoris 1646*; *Spectabilis Domini Luca Gębicki 1658*; *Spectabilis Dominus Matthias Florkowski Advocatus Posnan 1709*; *Spectabilis Dominus Carolus Matthias Florkoski 1710*; *Spectabilis Joannes Grątkoski Subdelegatis Civitatis Posnan 1711*; *Spectabilis Victor Kostrzewski Civis et Mercator Posnan 1712*; *Spectabilis Dominus Franciscus Jablonski Tribunus Plebis 1711*; *Spectabilis Adalberti Kister Scabini 1755*. Jak wynika z przykładów, dodatkowo określano ich poprzez wskazanie na pełnione urzędy: *advocatus* ‘wójt miejski’, *scabinus* ‘ławnik’, *tribunus* ‘wojski’. Na uwagę zasługują dwa zapisy, które pokazują użycie dwóch różnych nazw dla określenia tej samej osoby: *Sebastianus Frąckowic Skorzewski braseator viduus 1595*; *Spectabilis Franciscus Zach alias Goździcki Proconsul 1696*; *Spectabilis Joannes Winkler seu Kieler 1711*. Nazwiska osób w tej klasie społecznej to przede wszystkim formacje odmiejscowe, też o podstawach obcych, głównie niemieckich. Tylko kilka z nich to formacje odapetaltywne, np.: *Spectabilis Dominus Francisci **Cyrąn** Civis Posnan 1625*; *Excellens ac Spectabilis Dominus Jacobus **Ligeza** Philosophia et Medicina Doctor Consul Posnan 1653*; *Spectabilis Simon **Buta** 1655*; *Spectabilis Matthia **Czochrąn** 1695*.

Podobnie kształtują się określenia właścicieli oraz dzierżawców określanych tytułem *nobilis* ‘szlachetny’, np.: *Nobilis Domini Joannis Cieliecki Scribe Castrensis 1604*; *Nobilis Joannis Baranowski 1632*; *Nobilis Joannes Petrus Bielecki 1654*; *Nobilis et Spectabilis Domini Barczewski Consul Civitatis SRM Posnan 1698*; *Nobilis Dominus Stanislaus Gąsawski Patronus Consistorialis et Civis Posnaniensis 1709*; *Nobilis Mathia et Regina Baczyńskich 1749*; *Nobilis Conradi et Agnetha Adamskich Civium Posnan 1796*.

Określenie *generosus* ‘urodzony’ wskazywło na właściciela wsi, majątku. Czy zatem wszystkie nazwiska wyróżniające osoby reprezentujące tę grupę społeczną pochodzą od toponimów? Przykłady pokazują, że tak jest w przypadku większości z nich, choć ustalenie własności ziemskich jest na poziomie analizowanych tekstów metrykalnych bardzo trudne, np.: *Perillustris Generosus Dominus Josephus Działyński*

Palatinides Posnan 1710; *Magnificum ac Generosum Dominicum Alexandrum Skrzetuski* 1715; *Magnificum ac Generosum Martinum Janikowski* 1728; *Generosum Joannem Drzewiecki Vicenotarium Castren Posnan* 1736; *Magnificum Joannis Michaelis et Julianna Florentina Sobolewskich* 1754; *Generosus Wladislaus Gurczyński Translator* 1796. Wyjątek mogą stanowić przykłady: *Magnificum ac Generosum Domini Vladislai a Czarnkow Czarnkowski* 1696; *Nobilis Dominus Jacobus z Bleszna Bleszynski Castellanus* 1698.

Analiza wpisów dotyczących tej grupy obywateli Poznania pokazuje przybierającą na sile od końca XVIII w. wieloimienność charakterystyczną dla stanu szlacheckiego. Zwraca też uwagę stały szyk. Nazwiska zawsze podawane są w określonym porządku, po imieniu/imionach.

Określenie *illustrissimus ac magnificus* ‘jaśnie wielmożny’, przed imieniem oznaczało magnata, senatora albo też urzędnika grodzkiego lub ziemskiego. Wpisy dotyczące tych osób wyróżniają się spośród wcześniej omówionych rozbudowaną formułą identyfikacyjną, np.: *Illustrissimi olim Christophori Grzymułtowski Palatini Posnaniensis* 1696; *Magnificum Dominum Vladislaum Kolczyński de Domo Magnificorum Dominorum Kolczyńskich* 1715; *Illustrissimi ac Mfici: Xavery Comitis Działyński* 1796; *Illustri: ac Gnosi: Adam Gajewski* 1787; bapt: *Xaverium, Onuphrium, Joannem Nepomucenum, Thadeum, Josephum, Isaiam, Cajetanum Illustrissimi Mfici: Mathia de Łodzia Poninski Dapiferi* (łac. *dapiferi* ‘podający potrway, podstolnik, stolnik’) *Vschovensis Capitanei Babimostensis* 1748; bapt: *Annam Scholasticam Victoriam Theresiam Ceciliam Joannam Aloysiam Varsaviam Illustrissimi Thadei Lipski Castellani et Joanna de Sieminskie* 1774. W dwóch ostatnich przykładach obserwujemy sygnalizowane wyżej zjawisko wieloimienności (8 imion). Podstawą wszystkich analizowanych nazwisk w tej grupie przykładów stały się nazwy miejscowe.

Analiza wpisów metrykalnych prowadzona w perspektywie socjologicznej pozwala wskazać istotne różnice w oznaczaniu prawnych obywateli (*civis Posnaniensis*), przedmieszkańców (*suburbanus*), nowo przybyłych (*inquilinus*) oraz „obcych” (często są to osoby o podwójnym obywatelstwie) a także mieszkańców przejściowych (*incola*). Oto wybrane przykłady:

a) identyfikacji prawnych obywateli:

- *Fmti: Joannes Civis Posnan et Barbara* 1584;
- *Fmtus: Zacharias ciuis posnan* 1609;

- *Fmtus: Simon Buta Civis et Mercator* 1653;
- *Mathias Brykczynski Laniator et Civis Posnan* 1795;

b) identyfikacji przedmieszkańców:

- *Mathias Dromlik ex Suburbio Sancti Adalberti* 1587;
- *Laurentius Depta ex suburbio S: Rochi* 1656;
- *Anna Andrea Architectonis ex Suburbio mris: Anna* 1603;
- Joannes Karwaszewicz Rotifex Civis Suburbanus S: Martini* 1711;
- *Hntum: Sebastianum Domalski Figulum Suburbanum S: Martini* 1738;

c) identyfikacji nowoprzybyłych:

- *Fmti: Martini et Anna de Pierowicze Dysterlow in Lamparska Lakomskich Inquilinorum* 1796;
- *Hnti: Andrea et Rosalia Formankiewiczow Inquilinorum* 1799;
- *incola Joanne Bukwic Incolis Posnan* 1713;
- *laboriosorum Alberti et Catharina Chwastkowskich Con: Leg: Incolarum Posnan* 1714.

Analizując przykłady zapisów dotyczących prawnych obywateli, przedmieszkańców oraz nowoprzybyłych dochodzę do wniosku, że najdokładniej identyfikowano osoby spoza miasta. Często wskazywano dokładnie na ich miejsce zamieszkania i pochodzenia. Dla pełnoprawnych obywateli miasta najważniejszy był zapis świadczący o jego przynależności do społeczności miejskiej.

Stan cywilny to kolejny czynnik socjologiczny, który niewątpliwie wpływał na „jakość” identyfikacji. Najdokładniej określano osoby zmarłe oraz wdowy i wdowców, np.: *Katharina vidua olim Pauli sutoris kukwieska defuncti relicta* 1593; *mort: Hnta: Regina Imi voti Kujawska 2di voti Durajowiczowa olim Hnti: Andrea Durajowicz uxor* 1779; *mort: Fmta: Barbara Helena Eiglowa olim Fmti: Francisci Eigel Civis* 1797. Panny określano najczęściej poprzez wskazanie przynależności do osoby, np.: *Helizabeth virgo a Doctor Kosio* 1584; *Regina virgo Sebastiani* 1627; *Helisabeth virgo a Dno: Gruszewicz* 1629; *Cecilia Virgo pauper de Xenodochio* 1791, natomiast młodzieńców określano np.: *Nbilem: Albertum Cybulski Adolescentem* 1716; *Hntum: Albertum Lechowicz adolescentem* 1716. Stan cywilny wpływa zasadniczo na sposób nazywania kobiet. Dopiero jako kobiety niezależne, żony i wdowy, określane są za pomocą szerokiego wachlarza elementów identyfikacyjnych.

Metryka kościelna, jak wykazała powyższa analiza, to źródło kształtujące się pod wpływem wielu czynników pozajęzykowych. Kolejnymi z nich są stosunki etniczne oraz wyznaniowe.

W Poznaniu żyją obok siebie wyznawcy kilku religii. Ich obecność w księgach metrykalnych wiąże się zazwyczaj z aktem konwersji, w wielu wypadkach zdradza stosunek do innowierców: *Andream adulescentem Secta Arianorum* 1613; *Elizabeth Redowna filia Romana religionis uxor Gotfryt luteranis secta* 1616; *Nbilem: Catharinam Gaiewska de Secta Arianorum* 1631; *bapt: Andream Fmti: Alberti Watson Oenopola et Catharina secta Calvinistica* 1690; *matrimonium inter Georgium Bulchorn de Brandeburgia et Anna de Secta Luterana* 1728; *bapt: Hntum: Joannem Josephum Heyman annorum ex Prussia oriundum post Sectam manistarum* 1768; *bapt: Hntam: Dnam: Annam Constantiam Merchvaldin ex Hungaria oriundum sectam Manistarum* 1767. O tolerancji świadczą także śluby między wyznawcami różnych religii, np.: *matrimonium inter Fmtum: Carolum Sigismundum Mende Secta Luterana et Dorotheam Graffowna Catholicam* 1753; *Helizabeth apud Luteranos Michaelis Chirurgi ex magna platea ipse Lutheranus Legittima Catholica* 1594; *matr: inter Strennum Joannem Antonium Spitler Militem Catholicum et Annam Elisabetham Hoffmanin Luterana* 1755; *Catharina Fmti: Georgy Szylert heretici et Anna Gęzewna Catholica leg: con: 1627; matr: inter Strennum Joannem Afanasi Schismaticum et Veronicam Musiałoska Catholicam* 1774.

Wyjątkowe jest w zapisach metrykalnych określenie *heretyk* 'heretyk, ten, kto głosi poglądy religijne uznawane za błędne przez Kościół rzym.-kat.': *Hnta: Barbara vidua olim Malchioris Haretici* 1602; *Martinus Daidos Haereticis Sutoris et Agnetis* 1604.

Jednym ze sposobów identyfikowania „niekatolików” było wskazywanie na ich pochodzenie etniczne. Poznań w badanym okresie był miastem, w którym żyli obok siebie m.in. Niemcy, Żydzi, Włosi, Oramianie oraz Szkoci. Księgi metrykalne notują wszystkie te grupy etniczne, np.: *Joannem ex Hebraorum familia seu gente natu* 1626; *Stanislaum ex familia Hebraorum* 1629; *Judeus Jacobum Joannem et Petrum Jacobi* 1624; *puer Anthonius Kilianus Wloch et Helizabeth in platea Wronecensis* 1581; *Bartholomaeus Wloch* 1581; *Adamus Gasparis sarctoris Itali alias Diabelecki* 1596; *Andris jtalus* 1582; *Fmtus: Nicolaus Pinocci Italus* 1666; *Michael Ormian* 1655; *Fmtus: Dnus: Gregorius Ormianyn* 1588; *Joannem Nicolai Ormianin et Anna Parentum illegitimorum* 1670; *Fmti: Daidis Maromeer Scoti* 1647; *Andrea*

Scothi Heraetici 1625; *Nicolai Scoti Caluini* 1625; *Aurifabro Ungaro in magna platea* 1587; *Alberti Hungier Pyszny* 1660.

Badanie nazw własnych w kontekście zjawisk społecznych, takich jak status społeczny, pochodzenie, rodzaj wykonywanych zajęć, stan cywilny a także w odniesieniu do rodzaj tekstu, jakim są metryki kościelne daje pełną wiedzę na temat okoliczności powstawania i kształtowania się nazwisk mieszczańskich.